

## ThDr. Liptai Lothár

Az interjút készítette: Molnár Zsuzsanna  
Az interjút szerkesztette: ThDr. Öllős Erzsébet  
Komárom, 2014. december – 2015. március

### Család, gyermekkor

Dunamocson születtem 1933. november 5-én. Az édesapámat Liptai Vincének, az édesanyámat pedig Szalay Jolánnak hívták. Édesanyám egy vegyeskereskedést működtetett – fűszer és csemege üzletet, de abban minden kapható volt –, ami közös magántulajdonukban volt Pál nevű öccsével. Pali kereskedőnek tanult ki, így neki volt iparendélye. Az édesanyám ebben a boltban volt elárusítónő, és amikor dolgozott, olyankor rám Szalay nagymama vigyázott. Ott laktak ők is Mocson, nem messze tőlünk, a Duna-parton volt a házuk. Innét ered a Duna iránti vonzalmam, mert ott nőttem fel a Duna-parton.

Szalay nagypapa révész volt. 84 évet élt: 1868-ban született, és 1952-ben halt meg. Az édesanyám két lánytestvére, Gizella és Ilonka háztartásbeli volt. Fiútestvérei közül Géza a révvel foglalkozott, Ernő nagybátyám hajós volt – ők is Dunamocson éltek –, Sándor nagybátyám pedig kántortanító volt Madaron. Sándor nagybácsikám, aki gyakran lejárt a nagymamához, nagy hatással volt rám. A nagymamámnak kétszárnyas háza volt, benne négy szoba. Tipikus falusi ház volt: szénnel, fával fűtöttük a kályhát és a tűzhelyet, a toalett az udvarban volt, vizet pedig a kerekes kútból húztunk, és kannával hordtuk be. Édesanyám a fürdéshez és a mosogatáshoz nagy fazekakban melegítette a vizet. Az egyik szárnyban szoktunk aludni, egy szobában a nagybácsimmal, ott alakultak ki közöttünk a beszélgetések. Sándor bácsi nagyon művelt, filozófiai beállítottságú és érdeklődésű ember volt, akitől igen sokat tanultam. Miatta szerettem meg a filozófiát, innét volt a vonzódás, nem is annyira az egyházi dolgok, hanem kimondottan a filozófia iránt.

Édesapám a Csallóközből, Kürtről származott. Az ő édesapját Liptai Kálmánnak hívták, az édesanyját pedig, aki szülésznő volt, Bogár Viktóriának. Nagyapám

földművelő volt. Eleinte Kürtön éltek, aztán Nagybodakon. Liptai Kálmán nagyapám korán meghalt, a felesége özvegyen maradt, és később férjhez ment egy Podapřel nevű cseh finánchoz. Édesapám fiatalkorától a Duna-hajózásnál volt alkalmazva, először mint uszálykormányos, azután pedig mint hajókormányos. Nem járt haza naponta, sokszor hosszabb időre is elment. Kisgyermekkoromban gyakran az egész családot elvitte magával a hajóutakra; nagyon élveztem ezeket az utazásokat. Felköltöztünk az uszályra, és ott éltünk, ahol volt egy rendes, több szobából álló, nagy lakásunk, sőt még kutyánk is volt. Amikor hosszabb hajóútra mentünk, hónapokig laktunk az uszályon. Egészen a Fekete tengerig mentünk, Regensburgtól Sulináig. Édesapám beszélte a Duna-melletti nyelveket. Van egy kedves emlékem: amikor egyszer Románia felé hajóztunk, a Duna vizében láttam, ahogy a bivalyok dagonyáztak a Dunában, és csak az orruk volt ki a vízből.

Felekezeti hovatartozásomnál fogva a katolikus iskolába kellett volna járnom – édesapám katolikus volt, és engem is katolikus vallásúnak kereszteltek –, de a református iskolába már az elején is be-bejártam. Végül odaszoktam, ahhoz az iskolához ragaszkodtam, és ott is maradtam. Hitoktatásra át kellett volna járnom a katolikus iskolába, de az túl bonyolultnak mutatkozott számomra, úgyhogy hitoktatás helyett sokszor az iskola mellé jártam. Ez kiderült, és a vége az lett, hogy apám a hittérítői adottságokkal megáldott református lelkész, Kelemen Kálmán<sup>1</sup> tanácsára áttért a református hitre, és mint kiskorú gyerek én is követtem az ő hitét. Ezek után a család már a református istentiszteleteket látogatta. Vasárnaponként is eljártunk a templomba, és jeles ünnepekkor szintén a református templomot látogattuk.

A játszótársam kiskoromban a második szomszédunk fia volt; Nehéz Andrásnak hívták, ő volt az egyik legjobb barátom. A másik barátom bentről a faluból volt, őt Szabó Józsefnek hívták. Mindenféle játékokat játszottunk. Az iskolában Mocskos Bandi, dunamocsi fiú volt a padtársam. Jól tanultunk, mi voltunk a két legjobb tanuló, és persze versenyeztünk is Bandival. Cowboyosdit játszottunk, és természetesen mi voltunk a cowboyok – fapisztolyunk és cowboykalapunk is volt –, a banditákat pedig mi neveztük ki. Legtöbbször Asbóth Jóska volt a bandita. Ez volt a fő játékunk, de természetesen labdával kidobós játékot is játszottunk. Télen korcsolyázni jártunk a Duna jegére, amikor vastagon befagyott. A nagymamám háza a Duna-parton volt, és voltak ott kövezetek a Duna szabályozására, amelyek elnyomták a vizet a meder

felé; azokon belül hamar megfagyott a víz. Ott lehetett aztán korcsolyázni, nyáron pedig oda jártunk úszni. Nagyon korán, már ötéves koromban úsztam, saját magamtól és a többiektől tanultam meg. Az idősebb unokatestvérek mondták, hogy „Gyere kis cowboy, ússzunk!” – közrefogtak, és úgy úsztunk. Később már a Dunát is átúsztuk, ami nálunk majdnem egy kilométer, pontosan 800 méter széles volt. Közben volt egy sziget, de az már majdnem a másik oldal mellett, a mi oldalunktól jó messze volt.<sup>2</sup> Oda szoktunk átúszni. A víz és a vízi sportok iránti szeretetem innét ered.

### **Második világháború**

1938-ban Dunamocs még Magyarországhoz, de '45 után már Szlovákiához tartozott. Tízéves lehettem, amikor a második világháború már érezte hatását itt a Felvidéken és egész Magyarországon is.<sup>3</sup> Az édesapámat nem sorozták be katonának, mert a szolgálata, amit a hajózásnál teljesített, egyúttal katonai jellegűnek is minősítették. Pali nagybátyánk – édesanyám testvérei közül a legfiatalabb – sajnos elment a katonasághoz, és onnan soha nem tért vissza. Miután az öccsét besorozták katonának, édesanyám egyedül működtette a boltot. A háború alatt is működött az üzlet, de mindent jegyre lehetett venni. Megvolt, hogy családonként mennyit lehet adni, és amikor megjött az áru, ott tolongtak az emberek, ott volt az egész falu. De nem volt elég áru, és a vegyeskereskedés végül tönkrement.

Dunamocson folytak ütközetek a háború alatt, hat hétig volt a falu határában a front, mozgott ide-oda, de aztán végül fölfelé nyomták. A harcok után 13 kilótt tankot szedtek össze a határban, amelyeket a katolikus plébános annak idején le is fényképezett.

Bombázásokat közvetlenül a falu nem élt meg, de az almásfüzitői olajfinomítóra szánt bombákból, amelyeket a gépek – hogy menekülhessenek a vadászgépek elől, hogy könnyebbek, tehermentesek legyenek – elszórtak, azokból mi is kaptunk.<sup>4</sup> A bombázások idején a civil lakosság a házak pincéjébe menekült, ott húzódott meg. A faluban nem sérültek meg a házak, bombatalálat nem érte őket, de repeszek hullottak. A mi házunk és a nagyszülők háza sem sérült meg, de az udvarba esett repesz. Amikor Almásfüzitőt bombázták, volt gyújtóbomba, amelyet olyan irányba

hozott el a gép – mert erre mehetett valahogy –, hogy két asszonyt találat ért. A német egészségügyi egységek magukhoz vették az egyiket, de egyszerűen eltűnt és valahol meghalt az az asszony. Később sem került elő, az van a fejfájára írva, hogy eltűnt. A másik asszony megégett a saját udvarukon, mert őt meg valami robbanószer érte. Dunaradványt [*a szomszéd falut*] érte találat, és ott azon az egy napon rengetegen meghaltak.

Mankoviczkiék háza egy tornácos ház volt, oda hordták össze a háború alatt az elesett katonákat. Az elbeszélések szerint annyi német katona pusztult el a határban, annyi ember halt meg, és olyan nagy tél volt, hogy csonttá fagytak a halottak, akiket aztán Mankoviczkiékhoz hoztak a személyi igazolójegy szerint identifikálni. A holttesteket elvitték a németek, de mégsem tudtak mindenkit összeszedni, mert a katolikus temetőben is és a református temetőben is maradtak katonasírok. A katolikusokat tíz évvel ezelőtt exhumálták, ugyanis Németországban van egy szervezet, amelyik a katonasírokat kutatja, és egy mocsi fiatalembertől megtudták, hogy Dunamocson a katolikus temetőben is van négy katonasír; valaki felírta a neveket is, hogy kik vannak oda temetve. Egy család el is jött megnézni, hogy hol van eltemetve a rokonuk. Itteniek, akik nem tudnak németül, kézzel-lábbal mutogattak, de végül megértették egymást, és a mocsiaik megmutatták nekik, hogy hol volt eltemetve a hozzátartozójuk.

Még egy versre is emlékszem a háborús évekből:

*Hull a hó a szürke, magas égből,*

*És elborítja nagy Szibériát.*

*Egy kunyhó látszik csak a messzeségben,*

*Vasrács övezi piciny ablakát.<sup>5</sup>*

Mi, gyerekek egyszer találtunk egy gépfegyvert, és lőttünk a repülőkre – egy repülő visszalőtt, de szerencsére nem talált el bennünket. Volt részem kalandokban a háború után is, amikor mi, kisgyermekek azzal szórakoztunk, hogy robbanóanyagot gyűjtöttünk. Sajnos baleset is történt, mert az egyik falubéli fiú – Rusznyák nevű – a kibiztosított kézigránátot zsebre vágta, mert meglátta, hogy jön az édesapja. Sajnos felrobbant, és a gyerek meghalt. De nemcsak a Rusznyák fiú volt, aki robbantgatott,

hanem én is robbantgattam az udvarban. Édesapám engem is meglátott, megijedt, és akkor kaptam egy nyaklevest.

Pali nagybátyám egyszer azt mondta, akkora házat fog építeni, hogy a Dunától a kert végéig fog érni, hogy mindenkinek legyen otthon helye. De aztán őt besorozták, és eltűnt a fronton. Olyan értesítést kapott a nagyanyám – ez az értesítés ma a dunamocsi múzeumban van –, hogy eltűnt a fia. Szalay nagymama '59-ben halt meg, de amíg élt, hazavárta a fiát, és kerestette mindenhol. A Vöröskereszttel is levelezett, és még a Szabad Európa rádiótól is volt egy válaszevele, hogy ők majd megkeresik a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével. De hiába, Pali bátyánkról sohasem tudtuk meg, hogy hol nyugszik.

#### *Két lapos fenekű pontonladik*

A leventék<sup>6</sup> története egy külön fejezet. A nagyszüleim háza mellett laktak Pap Ernőék, utána volt a Nagy István féle ház, ahol három generáció élt: id. Nehéz Gyula a nagypapa, az apa meg a gyerekek, akikkel jó barátok voltunk. Négyen voltak testvérek: a legidősebb volt Gyuszi, aztán jött Bözsi és Edit, és András volt a legfiatalabb – velem egykorú –, aki olyan volt, mintha a testvérem lett volna. Nem tudni, hogyan, de az apjuk, ifj. Nehéz Gyula lett Mocson a nyilasvezér, és mikor nagyon megerősödött a nyilas párt, akkor ennek a nyilasvezérnek olyan feladata lett, hogy a leventéket be kell vinni a katonasághoz. Persze senki sem akarta a gyerekeit a halálba küldeni, úgyhogy a leventék bujkáltak, köztük az unokabátyánk, Feri is vagy húsz másik fiatalemberrel együtt. De Nehéz Gyula innen-onnan a faluból megtudta – mert nemcsak ő volt nyilas, hanem más is –, hogy hol keresse őket, így aztán a többieket is és Ferit is elhajtották a faluból. Érsekújvárbán, ahogy jöttek ki a gimnazista fiúk az iskolából, őket is összeszedték, és velük került össze Feri. Valahol a Felső-Dunán mindannyian amerikai fogságba kerültek.

Én ezt a történetet az unokabátyámtól soha nem hallottam, Feri soha nem dicsekedett ezzel, de sokkal később egy párkányi fiatalember mesélt nekem a dunamocsi Antos Ferencről, aki az életüket mentette meg. Az amerikai fogságba ők mint az élet dolgaiban járatlan fiatalember kerültek, akiket egy állomáson szedtek össze. Az amerikaiak ezeket a fiatalokat teljesen szabadon hagyták, és a fiúk

eltervezték a szökést az amerikai hadsereg elegáns motorcsónakjaival – úgy gondolták, hogy a Duna majd hazaviszi őket. Feri viszont – aki még a szüleivel végigutazta a Dunát – azt mondta ezeknek a gimnazista fiúknak, hogy nem lehet így menekülni, mert itt van három-négy duzzasztó is a folyón, és ahhoz komoly hajónak kell lenni, hogy a duzzasztón át tudjanak menni egy ilyen motorcsónakkal. Viszont itt vannak ezek a jó lapos fenekű pontonladikok, ezekből, ha kettőt összekötnek, az majd, mint egy tutaj átmegy. Így jöttek el valahonnan Felső-Ausztriából a Dunán két összekötözött pontonladikkal hatan vagy heten. Olyan dzsentrifíúk voltak ezek a gimnazisták, hogy esztelenül mentek volna bele a halálba, a ladik viszont biztonságos volt, széles volt, azt nem borította fel a víz.

Pozsonyban aztán – ami akkor már újra Csehszlovákia lett – kiszállították és igazoltatták őket, de nem nagyon kérdeztek tőlük semmit, csak azt, hogy ki merre akar menni. Feri azt javasolta, mondják mindnyájan, hogy Magyarországra, de nem nagyon hallgatott rá ez a párkányi fiatalember, és őt Pozsonyban be is csukták, mert ugye a fiúk magyar katonák voltak. Feri és mások viszont azt mondták, hogy ők Magyarországra mennek, erre áttették őket Rajkánál a határon. A többiek felmászta a vonatetőre, ingyen utaztak, Feri pedig gyalog elment Süttőig, ott kiment a Duna-partra, és hazakiabált, hogy „Nagyapaaa!”. Katonaság, nem katonaság, átjártak az emberek, és a fináncok is megengedték, hogy aki hazajött, vagy odavalósi volt, az szabadon járhatott át a határon. Nem volt ott rév, csak feketén lehetett közlekedni. A nagypának volt valahová a bozót közé kikötve egy ladikja, abba szépen beleült és elment Feriért. Valamikor ő volt a révész, de akkor már öreg volt. Így került haza Feri. A nagymama boldog volt, amikor meghallotta Feri hangját, mindent otthagya ment elé, mert Pali is eltűnt, az unokák anyja fiatalon meghalt, árvák voltak, ők nevelték őket. A nagymama állandóan visszavárta Palit. Volt egy másik asszony, Vasas néni. Annak az egyik fia meghalt gyerekkorában valami betegségben, a másik fia meg elveszett a fronton. Ez a Vasas néni is kerestette a fiát, és mindig eljárt hozzánk. Neki nem volt rádiója, úgyhogy nagymamáéknál hallgatta a Szabad Európát, mert ott mindig volt valamilyen hír a foglyokról.

Nagy Pistiék háza után volt a katolikus tanítói lakás, mellette pedig egy cseh csendőr épített egy házat, amit Zitka-háznak hívtak. Zitkáék a második köztársaságban már nem jöttek vissza, úgyhogy fináncok laktak a házukban a háború után. Ők nagyon

emberségesek voltak. Ha a nagypapa elment hozzájuk – ő csehül nem tudott, de tudott németül, ahogy ez a finánc is –, és szólt, hogy át akar hozni valakit, a finánc azt mondta neki: „Jól van Szalay úr, én addig elmegyek sörözni”. Soha nem lóttak rá azokra, akik Süttöre jöttek, úgyszólván mindig haza tudták hozni őket. Mindenkit, aki még jött haza a frontról, áthozták a Dunán. Az idegen nem ismeri úgy a terepet, mint a mocsis ember, aki minden fűzfát ismer.

Később már azok is, akik nem voltak kitelepítve, mentek a ladikban, átmentek maguktól Magyarországra. Ők úgy döntöttek, hogy ott akarnak élni.

Mindenki a Szalay nagyszülőkhöz járt. Két házuk volt, és ott mindenkinek jutott hely. A nagymama, mikor egyedül volt, akkor is nagy fazékkal főzött. Nagypapának volt egy testvére, Mári néni, aki vakon született, ő is mindennap ott volt, rendszeresen eljárt Szalay nagymamához. Mári néni vak volt, de ennek ellenére be tudta fűzni a cérnát a tűbe: a szájára tette a tűt, azzal érzékelte, és úgy fűzte be a cérnát. Nem volt semmi különlegesebb tanult foglalkozása, egyszerű háziasszony volt, de teljes mértékben elvégezte a konyha körül a dolgait: kukoricát morzsolgató meg hasonló dolgokat csinált. Részt vett a család életében a maga módján. Egyszer az utcán jött szembe velem Mári néni. Úgy két lépéssel előttem megtorpant, és rám szólt: „Loti, mit bolondozol?” Megismert a lépéseimről. Azt állították róla, hogy valamit lát.

Nagymama bejáró asszonya is Mári néni volt, és ő annak is főzött. Mikor a Zitka házból kimentek a fináncok, akkor Trenka jegyzőt, Trenka Tibinek és Katinak az apját tették oda. Trenka néni, aki a keresztanyja volt a mi unokatestvéreinknek, katonás természetű volt, és amikor sokat parancsolt a keresztlányának, ő fogta magát és elment a nagymamához, mert a nagymama nyugodt volt, kedves volt, bölcs volt; ő soha nem parancsolt, hanem megbeszélte a gyerekekkel, hogy éppen mit kell megcsinálni.

### *Kitelepítések*

Ernő nagybátyám hajós volt, és a hajózás nem állt le a háborús években, mert ugye a cseh hajózás a német protektorátus<sup>7</sup> alatt, mint hadiüzem működött tovább. A háború utolsó éveiben a régi hajókhoz drótkötéllel uszályokat kötöttek, amelyeket

megraktak áruval, több tonna munícióval, ami a német hadsereg felfegyverzésére szolgált, hogy legyen aknájuk, mindenféle lövedékük, stb. Ernő bácsi például muníciót vitt, ő volt a kormányosa ennek az óriási nagy rakománynak. A feleségét, Fancsi nénit - aki cseh származású volt – nem vitte magával. Amikor a nagybátyám hazajött Mocsra, tudta, hogy Fancsi néni ott fogja őt várni. A háború végén Ernő bácsi nagyon ügyesen megoldotta a dolgot, mert átadta az egész rakományt Tito partizánjainak. Azt mondta nekik, ha rálőnek, akkor az egész kikötő felrobban, inkább vigyék a rakományt – tudta, hogy ott a németeknek már nincs szavuk semmiben. Átadta az egészet, és hazajött mint partizán, békeharcos.

A háború után Felvidéket ismét visszacsatolták Csehszlovákiához. Ekkor kezdődtek a kitelepítések; a magyarokat Magyarországra, de még Csehországba is deportálták.<sup>8</sup> Mi is rajta voltunk a kitelepítési listán, de a mi családukból nem volt kitelepítve senki, mivel Fancsi néni beszélt az illetékesekkel. Jól odadörgölte az orruk alá, hogy ő itt cseh létére leélte az életét, és befogadták a magyarok maguk közé, mintha egy lenne öközülük, itt jól érezte magát, és hozzá nagyon jók voltak az itteni magyarok. Ki is húztak bennünket a kitelepítésre várók listájáról, úgyhogy Ernő bácsi feleségének volt köszönhető, hogy végül is nem lettünk kitelepítve.

lfj. Nehéz Gyula félt a leventék miatt, a nyilas múltja végett. Egy szép napon bepakoltak, nem is szóltak a gyerekeknek. Aztán felkiabáltak nekik a partra, a két gyerek pedig – Bözsi meg András barátom – beült a ladikba, és soha többet nem jöttek vissza. Az apjuk a családdal együtt összecsomagolt és elment, áttelepült Magyarországra, mert félt, ugyanis nem jöttek vissza leventék, a faluból többen odavesztek. Nehéz Andrásékkal így megszakadt a kapcsolatunk, felnőttkorban már nem találkoztunk.

A két ház egyikét a nagymama halála után Antos Feri lebontotta, és oda épített magának egy új házat. A másik, az öreg ház tönkrement az árvízkor.<sup>9</sup> Ferinek három gyereke volt. Géza bátyánkkal, aki soha nem volt nő, úgy döntöttek, hogy megveszik a Nagy István-féle házat, és akkor Antoséknak lesz egy nagy portájuk. A nyilasvezér az apját, id. Nehéz Gyula bácsit itt hagyta, és végül ő adta el nekik azt a házat. Egyszer volt itt utána András barátom családotól, és később eljött a nővére, Böske is, aki leült a kanapéra az ablak alatt, és elmondta, hogy milyen gonosz volt az

apjuk a családjához is. Én azt tudom róla, hogy még a nagyapánkat is beírta nyilasnak úgy, hogy a nagyapa nem is tudott róla. Ezért a háború után meghurcolták Szalay nagyapánkat, azzal vádolták, hogy összejátszott a nyilas párttal, de ő megcáfolta ezt, úgyhogy ki se telepítették.

### **Költözés faluról városba - Gimnazista évek**

A háború ideje alatt szünetelt az iskolákban a tanítás, a háború után viszont megszűntek a magyar iskolák, csak szlovákul folyt az oktatás.<sup>10</sup> Az elemi iskolát nekem is szlovák nyelven kellett befejeznem, de később a gimnáziumot már magyarul végeztem. Nem volt egyszerű, hogy a magyar nyelvű kisgyerekeket a szlovák iskolába kényszerítették. A tanítók, tanítónők közül volt, aki tudott magyarul, de nemigen beszéltek, mert féltek, és nem is akartak magyarul megszólalni. Petőcz Kálmán volt, aki felvállalta a magyarságát, és magyarul is megszólalt. Ő tanította a fizikát, nekem az volt a kedvenc tantárgyam. Ez még a gimnáziumban is megmaradt, én mérnök akartam lenni tulajdonképpen.

Az elemi iskola befejezése után a Komáromi Magyar Tannyelvű Gimnáziumban folytattam a tanulmányaimat. Autóbusszal jártam be naponta Komáromba. Volt egy kedvenc időtöltésem, hobbim, mégpedig a galambászat. Postagalambjaimat időnként megröptettem. Bevittem őket magammal az autóbusszal Komáromba, ahová iskolába jártam, és amikor kiszálltunk a buszból, akkor a Rozália téren felengedtem a galambot, az felment a magasba, tett egy kört, bevette az irányt és hazarepült.

A szüleim eleinte, amikor elkezdtem a gimnáziumot, Dunamocson laktak, de később eladták a családi házat, és beköltöztek Komáromba, a Kalapos utcába. Többen laktunk egy udvarban, de elkülönített lakásokban. A mi lakásunkban három szoba, konyha, fürdőszoba volt. A víz be volt vezetve a lakásba, a fürdőszobában pedig kályhában melegítettük a vizet. Ez a ház nem volt messze a gimnáziumtól, így gyalog jártam iskolába. Édesapám a Csehszlovák Dunahajózási Társaságnál [*Československá plavba dunajská*] kapott állást, édesanyám háztartásbeli volt.

Gimnáziumi osztályunk vegyes osztály volt, ide jártak fiúk, lányok egyaránt. Születtek itt barátságok is, jó barátaim voltak Laky Árpí, Czirfusz Gabi, Répás Pali, Kovács

Béla, Kiss Nándi, Markovics Béla. A lányokkal mindegyikkel jóban voltunk. Ez egy jó osztályközösség volt, az ott született barátságok a mai napig is tartanak. Kiss Nándi, Czirfusz Gábor még mostanában is gyakran meglátogatnak. Az osztályfőnökünk Horváth József volt, ő és Frankovics Magda tanította a magyart. A fizikát Petőcz Kálmán tanította; ez volt a kedvenc tantárgyam, ezért a fizikai szakkört látogattam.

A mozgás iránti szeretetem megmaradt továbbra is. Szerettem úszni, korcsolyázni, hosszabb kerékpártúrákra is elindultam, és szerettem ezeket a hosszabb túrákat. Volt egy kék színű, Favorit típusú könnyű versenybiciklim. Egyszer elindultunk a barátommal, Hilbert Jóskával (Szepivel) egy többnapos kerékpártúrára, és bejártuk Közép-Szlovákiát. A gimnazista éveimben volt egy zöld kenum; a barátaimmal jártam evezni. Egyszer ősszel a hidegben fel is borultunk Markovics Bélával, megmártóztunk a hideg vízben. A gimnáziumi évek alatt búvárkodni is jártunk a körülbelül tíz méter mély csicsói tóra. Búvárfelszerelésünk nem volt, csak szemüvegünk, viszont békauszony volt a lábunkon és légzőpipa a szánkban. Jártunk Komáromba is, de a Holt-Vág vize zavaros, a csicsói tó pedig szép tiszta vizű volt. Szerettem a vízi sportokat.

A gimnázium évei alatt ismerkedtem meg és barátkoztam össze Koncsol Lászlóval<sup>11</sup> és Nagy János szobrászművésszel<sup>12</sup> is, akikkel aztán a későbbiek során is szoros barátságot alakítottunk ki. A barátságunk a mai napig tart. 1953-ban mindnyájan sikeresen leérettségiztünk, kitűnő eredménnyel végeztem én is.

### **Útkeresés, egyetemi évek**

A sikeres érettségi után egy évig a Pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészkarán filozófiát és pszichológiát tanultam, majd tanulmányaimat Prágában, a Károly Egyetem Comenius Teológiai Karán folytattam. Saját elhatározásból választottam a teológiát, mert úgy láttam, hogy a teológia a filozófia koronája. A teológiai kart láttam az egyetlen ideológiától nem befolyásolt egyetemnek, amelyre nem nyomta rá a bélyegét a szocializmus. Mint magyar anyanyelvű, fiatalon kerültem Prágába, teljesen új környezetbe, nagyvárosba. Kezdetben voltak nyelvi nehézségeim, de a gyerekek alkalmazkodó készsége sokkal nagyobb, mit a felnőtté. Hamar megszoktam az új környezetet. Szlovákul tudtam már az elemi iskolában, és – mivel

a cseh nyelvnek más a kiejtése, de a szókincse azonos – hamar megtanultam a cseh nyelvet, mert a gyerekek gyorsan tanul. Nem volt gondom a cseh nyelvű előadásokkal.

A beilleszkedéssel sem volt gondom, az évfolyamtársaim jól fogadtak. Itt is születtek igaz barátságok. Jó barátom lett Erdélyi Géza<sup>13</sup>, aki a szobatársam is volt, Nagy Béla<sup>14</sup>, Novitzky Béla<sup>15</sup>, Molnár János.<sup>16</sup> Molnár Jánossal, Nagy Bélával és Erdélyi Gézával a mai napig tart a barátságunk, időnként találkozunk és elbeszélgetünk.

A teológia professzorok előadásai közül nagy hatással volt rám Josef Hromadka<sup>17</sup> professzor úr – ő volt akkor a dékán –, aki dogmatikát tanított. Nagyon nagyvonalú és nagy tudású, széles látókörű, kiváló egyéniség volt. Ott ismertem meg Csémy Lajost<sup>18</sup> is, aki akkoriban docens volt, és ő volt a magyar diákok tanára. Magyarul adott elő, és erős támasza volt a magyar diákoknak, segített minket sok mindenben. Időközönként tartott áhítatot a magyar hallgatóknak magyar nyelven, és ez nagyon jó érzés volt nekünk, mert a diákság jó része cseh volt, és a kollégiumi évek alatt a reggeli és esti áhítatokat a diákok tartották csehül. Csémy Lajos olyan volt, mint az apánk. Gyakorlati teológiát tanított. A tanár-hallgatói viszony később átalakult baráti kapcsolattá, le is tegeződött velem.

Az oktatás teológiai irányzatát nehéz lenne meghatározni, leginkább a dialektikus teológia<sup>19</sup> volt a fő irányvonal. Miroslav Bič<sup>20</sup> Ószövetség szakos volt, Souček<sup>21</sup> professzor Újszövetséget oktatott, Bartoš<sup>22</sup> egyháztörténetet, Jeschke<sup>23</sup> gyakorlati teológiát tanított. Molnár Amedeo<sup>24</sup> egyháztörténetet oktatott; ő magyar származású volt, mert annak idején Magyarországról hívott be a Csehtestvér Egyház<sup>25</sup> lelkészeket, amikor önállóságuk lelkészhiány volt. Magyar lelkészek mentek hozzájuk, és Amadeo Molnár egy ilyen lelkésznek a leszármazottja volt. Határozott és egyenes jellemű ember volt. Jan Heller<sup>26</sup> héber nyelvet oktatott, később ószövetségi teológiát, és még később a religionisztika tanszék vezetője lett. Smolík<sup>27</sup> gyakorlati teológiát tanított, Turnský<sup>28</sup> professzor úr a szimbolika előadója, tanára volt; ő szlovákul adott elő. Lochman<sup>29</sup> professzor úr a filozófiatörténetet tanította; ő volt a kedvencem, mert én filozófus voltam, Lochman pedig kiváló előadó volt, kellemes emlékeim vannak vele kapcsolatban. Brož<sup>30</sup> professzor úr rendszeres teológiát, Opočenský Milan<sup>31</sup> talán újszövetséget tanított. A tanáraimat szerettem, mindegyik jó volt. A teológián a

filozófiát is elfogulatlan előadásban hallgattam, nem abban a szándékosan materialista felfogásban, ami miatt a pozsonyi egyetemet otthagytam.

A teológiai tanárok közé tartozott dr. Polák,<sup>32</sup> aki politikát tanított. Ő volt az, aki meggátolta, hogy a barátom, Nagy Béla is elindulhasson velem egy Földközi-tengeri útra, mert Béla kuláckyerek volt. Vele együtt készültünk egy közös Nyugat-Európai utazásra, és az volt a tervünk, hogy kint maradunk, illetve kimegyünk az ő rokonaihoz, akiknek valahol Ausztráliában voltak ültetvényeik. Oda szerettünk volna eljutni. Amikor kiderült, hogy utazni készülünk, dr. Polák megakadályozta, hogy Béla is jöjjön. Akkoriban, ha valakinek Nyugaton élt rokona, hozzátartozója, azt nem engedték külföldre, hogy ki ne utazzon a rokonához, és ne kérjen ott menedéket, ott ne maradjon. Így aztán egyedül indultam erre a szép útra. Isztambulban, Velencében, Görögországban, Törökországban, Olaszországban jártam. Együtt szerettünk volna menni, de ez nem sikerült.

Szabadidőnkben a barátaimmal a Magyar Kultúra Központjának rendezvényeire jártunk. A hallgatók a Budapest Kávéházban szoktak összejönni, ott beszélgettek. Erdélyi Gézával nagy sétákat tettünk a városban. Egyszer megismerkedtünk két lánnyal, mindkettő materialista szellemben nevelkedett, kommunista szülei voltak. Egyiket Jarkának hívták, én neki udvaroltam. Amikor a szülei megtudták, hogy két teológus fiúval találkozunk a lányok, akkor az egyik kislány szülei meghívtak bennünket vacsorára. Akkor derült ki, hogy ki Sárának – én hívtam Jarkát Sárának – az apukája. Politikus volt, ő volt a Csehszlovák-szovjet Baráti Társaság főtitkára. Meglepődtünk, hogy milyen családba kerültünk. A másik meglepetés akkor ért, amikor kiderült, hogy Sárka édesapját, ezt a politikust érdekli a religionisztika, ami éppen az én szakterületem és a kedvenc témám volt. Volt miről beszélgetni. A szülők is megnyugodtak, hogy nem vagyunk szélhámosok. Ezek után hagyták a lányukat nyugodtan velünk járni, nem akadályozták a közös sétákat.

Vasárnaponként istentiszteletre jártunk a városban lévő templomokba, mert ismertük a papokat és tudtuk, ki hol és hogyan prédikál, úgyhogy válogattunk közöttük. Ezek evangélikus istentiszteletek voltak; a cseh papok jól prédikáltak. Neves ünnepekkor különböző református gyülekezetekbe jártunk legációba; a gyülekezetek szeretettel

fogadtak és segítettek is bennünket. A legáció alkalmával összegyűlt pénz a miénk volt, ezeken az alkalmakon gyűjtöttük össze tulajdonképpen az éves zsebpénzünket.

Az 1956-os magyarországi forradalom híre eljutott Prágába is. A hallgatók sokat beszéltek egymás között, de a tanárokkal erről nem lehetett beszélni, ez tabu téma volt. Erről kimondottan csak a baráti körökben lehetett beszélgetni és lehetőleg nem propagandisztikus módon.

1959-ben szereztem meg a diplomámat a Károly Egyetemen. Később, 1970 szeptemberétől 1971 áprilisáig – mint lelkes – Skóciában voltam ösztöndíjas hallgatóként az Edinburgh-i Egyetemen posztgraduális továbbképzésen. Ott szintén szereztem két jó barátot: az egyik Rudi Renfel, a másik Richard Haug. Amikor sok évvel később Svájcba kerültem, egy ideig tartottuk Rudival a kapcsolatot, vendégeskedett is nálunk a parókián.

1976-ban szereztem doktori címet. A disszertációm címe *A keresztyénség viszonya más vallásokhoz* volt.<sup>33</sup> A teológián a keleti vallásfilozófia volt a választott szakterületem, és ezen belül a hinduizmussal és a buddhizmussal foglalkoztam.

#### *Kötelező sorkatonai szolgálat*

A teológia befejezése után besoroztak két év kötelező sorkatonai szolgálatra Havličkuv Brodka [*Csehország*]. A határőrséghez, a kutyásokhoz kerültem. Egy rövid ideig a rádiósoknál is szolgáltam, de a hosszabb időt a kutyásoknál töltöttem. Szívesen voltam ott, mert az alakulattól meglehetősen független volt a tevékenységem. Sok szabadságot biztosított ez a helyzet. Ezek a kutyák szófogadó, kiképzett német juhászkutyák voltak, Aris és Bojár volt a nevük. Az enyém Aris, egy fekete kutya volt.

Egyszer bejelentés nélkül érkezett egy tiszt. Hallottam, hogy kint morog a kutya a ketrecben, és mikor már túl sokáig morgott, kezdett gyanússá válni számomra a dolog. Kinéztem, és láttam, hogy bent van a ketrecben egy katonatiszt, a kutya pedig támaszkodik a két vállára a két mellső lábával, és morog a képébe. Akkor meglehetősen megijedtem. Bementem, a kutyát levettem róla, és elvezettem. A kutya

szót fogadott, a tiszt pedig elballagott szó nélkül. Legközelebb már nem jött bejelentés nélkül. A körülményekhez képest jól éreztem ott magam, a katonák, mint lelkészt befogadtak. Rangot semmilyen nem kaptam, mivel lelkész voltam. A diszkrimináció érezhető volt, közkatonaként fejeztem be a katonaságot.

### **Kápláni és lelkészi szolgálat a Felvidéken (1967-1979)**

#### *Segédlelkészi évek*

1962. március 1-ével kezdtem meg a segédlelkészi szolgálatot Rimaszombatban, ahol 1963. január 31-ig voltam. Erdélyi Géza, a jó barát, akivel együtt jártunk egyetemre, szintén ugyanakkor volt segédlelkész Rimaszombatban. Ő a püspöki hivatalban dolgozott írnokként, irodai munkát végezve, én pedig a gyülekezetben a diákokkal dolgoztam főleg. Itt ismertem meg későbbi feleségemet, Berkó Zsuzsát, aki tanítónő volt az alapiskolában, és az ő diákjait is tanítottam. Őt fiútestvére volt, Zsuzsa volt az egyetlen lány. Nagyon szeretett népi táncokat táncolni, és benne volt az Ifjú Szívek<sup>34</sup> népi táncegyüttesben.

1963-tól '64-ig Perbetén és Érsekújvárbán voltam segédlelkész. 1963-ig Nagy Sándor<sup>35</sup> volt ott a lelkész, akivel teljesen jó volt a kapcsolatom. Én akkor az újvári parókián laktam, a lelkész pedig az ógyallai parókián. Újvárbán jól éreztem magam. Az istentiszteletek főleg magyarul, de időnként szlovákul is folytak. 1964-től '65-ig pedig Pozsonyban voltam segédlelkész, ahol akkoriban Maťašik András<sup>36</sup> volt a lelkész, akivel szintén jó kapcsolatban voltam. Ez a gyülekezet vegyes volt. A magyar istentisztelet is gyakori volt, mert nagy létszámú magyar élt akkor Pozsonyban, és a reformátusok nagy része általában magyar volt. A szlovák protestánsok lutheránusok, evangélikusok voltak.

1965-től Vajánban voltam segédlelkész. Ebben az évben még egy emlékezetes esemény volt az életünkben: akkor házasodtunk össze Berkó Zsuzsannával. Erdélyi Géza, a régi jó barát esketett bennünket. Ifjú házasként a parókián, egy szépen berendezett háromszobás lakásban éltünk. Szép könyvtárunk, sok lemezünk volt, sokat hallgattunk zenét. Mindketten szerettük a klasszikus zenét. 1967-ben született

meg a fiunk, Levente Nagymihályban, a kórházban, 1969-ben Királyhelmeceen pedig a kislányunk Tünde.

Édesapám halála után, 1965-ben az édesanyám úgy döntött, hogy visszamegy Dunamocsra. Mivel a régi házat már eladták, az 1965-ös nagy árvíz után épült társasházba ment lakni. Ez a társasház egy régi temetőnek a helyére épült, amit Csonk kertnek hívtak. A gyerekeim dunamocsi nagymamának hívták édesanyámat, és gyakran voltak nála, akinek az életét a továbbiakban a család és az unokák körüli tevékenység töltötte ki.

### *Egy boldog család Vajánban*

1967-ben történt a lelkészi beiktatásom Vajánban. Varga Imre püspök úr<sup>37</sup> iktatott be. Vaján elég nagy falu volt, reformátusok és katolikus is éltek ott. A gyülekezet tiszta magyar nyelvű volt, úgyhogy az istentiszteletek magyar nyelven folytak. A vajáni református templom hagyományos, nem egy modern templom, nem úgy, mint az újvári lett később. Jóval díszesebb volt, mint az újvári, és ami feltűnő volt: ki volt pingálva mindenféle csecsebecsével – mondhatjuk, hogy majdnem giccses volt –, még csillagok is voltak a mennyezetre festve.

Nagyon jó kapcsolat alakult ki a gyülekezet és a családom között, a falu befogadott bennünket. A gyülekezet értékelte a szolgálatot, amit végeztem. A vajáni igazi falusi parókia volt: veteményeskert, gyümölcsös, baromfiudvar. Volt egy kandúrunk is, Cingi; mindig is szerettem a macskákat. Tyúkok és még egy kakas is volt, csak nem voltunk rá képesek, hogy saját magunk levágjuk a csirkét vagy a libát. A szomszédból kellett áthívni Varga nénit, ő vágta le a baromfit. Később, amikor Érsekújvárba kerültünk, még oda is utánunk küldte – több száz kilométerre – csomagban a természetbeli adományokat. A gyerekek persze a benne rejlő édességnek örültek, de volt abban a sárgarépatól kezdve mindenféle. Mint ahogyan a falvakra jellemző, a gyülekezet ellátta a lelkészt természetbeli adományokkal. Rendszeresen jöttek a hívek, és mindig hoztak valamit. Sertést nem tartottunk, de ha valahol volt disznóölés, akkor mindig kaptunk belőle.

Az éppen hatalmon lévő politikai párt nem szólt bele a gyülekezeti munkába, nagyon toleránsak voltak. 1967-ben, a szocializmus idején Vajánban a szülők nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a gyerekeik hitoktatásra járjanak, és elég szép számban jártak és konfirmáltak is. A hitoktatás a parókián folyt. Bibliaórák is voltak, és a fiatalok odafigyeltek arra, hogy egyházilag is megesküdjenek. A kisgyerekeket megkereszteltették, nem csak névadókra vitték el, és a temetések szintén egyházi szertartás szerint történtek.

Vajánból beszolgáltam még két másik faluba, Iskébe és Vajkócra. Vajkóccal kapcsolatban van egy érdekes történetem. Egyszer istentiszteletre igyekeztem autóval Vajkócra, és egy szlovák rendőr megállított. Amikor meglátta az ülésen a palástomat, nem akadékoskodott, hanem azt mondta szlovákul: „Menjen, tiszteletes úr, a mi embereinket nem ellenőrizzük”. Ez abban az időben, a kommunizmus ideje alatt nagyon szép gesztus volt.

Volt több család, akikkel jóban voltunk, de egy családdal különösen, ők voltak Nagy Menyhérték.<sup>38</sup> Ő is lelkész volt, és nekik is volt két gyerekük körülbelül a mi gyerekeink korosztályából. Nagyon sokat találkoztunk: vagy mi mentünk hozzájuk Kisgérésre – Menyhért volt a kisgéresi lelkész –, vagy ők jöttek hozzánk. A felesége, aki mérnök volt, nagyon jó barátnője volt a feleségemnek. Csicserben ott volt Pándy Bert, <sup>39</sup> meg valamelyik faluban szolgált akkor Szakál Attila<sup>40</sup>. Nekik is voltak hasonló korú gyerekeik, úgyhogy kölcsönösen látogattuk egymást, főleg Menyusékkal. Pándy Bertiekhez esténként sokszor bementünk Leventével, akár csak úgy, bejelentkezés nélkül is, ez szokás volt abban az időben. Vajánban is voltak házaspárok, akikkel jó kapcsolatban voltunk. Az volt az érdekes, hogy összebarátkoztunk az iskolaigazgatóval is – egy városban kevésbé volt elképzelhető abban az időben, hogy a lelkész meg az iskola igazgatója jóban vannak –, sőt egészen baráti viszonyban voltunk, holott azelőtt nem ismertük egymást. Meg ott volt az egyik nyugalmazott tanító, Kőműves Zoli – annak viszont az apja lelkész volt –, övelük is jól összebarátkoztunk. Ők voltak akkor a legjobb barátaink.

Nagy Menyhért érdekes jelenség volt: kiválóan festett – van is egy képem a falon, amelyet ő festett –, sőt szobrokat mintázott. Ezen kívül szépen gitározott, énekelt hozzá, és verseket írt. Ő is nős volt, és kisgyerekei voltak. A másik jó barát pedig a

legényei református lelkész, Lejkó Zoltán<sup>41</sup> volt, de hozzá nem álltam annyira közel, mint Nagy Menyhérthez.

Nekem is és a gyermekeimnek is nagyon kellemes emlékeink vannak Vajánról, mert akkor még élt és egészséges volt a feleségem, és nagyon sokat jártunk kirándulni is közösen, főleg biciklivel jártuk a környéket. Leggyakrabban a töltésen mentünk. A biciklin elöl volt két kis ülőke, azon vittük a két kisgyereket; a feleségem Tündét vitte, én meg Leventét. Nyáron gyakran elmentünk a Síravára, és nyári időben jártunk fürödni sokat a Laborcra Iskére. Egynapos kirándulásokra mentünk, de vittünk magunkkal kis csónakot, amiben ült a két gyerek, vittük a piknikkosarat, és az egész délutánt ott töltöttük. Egyszer átmentünk bevásárolni – ment az egész család – a Szovjetunió területére is, mert az oroszok jó minőségű, egyszerű, de elnyűhetetlen szerkentyűket készítettek, például kávéfőzőket. Igaz, hogy jól átvizsgáltak minket odamenet is meg visszajövet is, még alulról is átvizsgálták a kocsit mindenütt. A határon géppuskás határőrök álltak.

Volt egy teherautó gumiabroncs sárgára festve, ami fel volt töltve homokkal, és abban játszogatózott Tünde, akkor még az édesanyja is ott volt vele. Az én egyik kedvtelésemmel a méhészkedés volt, de a kaptárok nem Vajánban, hanem Iskén voltak. A szomszédunkban, átellenben velünk szemben lakott egy idős ember, aki kiváló méhész volt, és rengeteg méhe volt. Ő adott nekem 4-5 kaptár méhet, és azokkal én elkezdtem méhészkedni; termelt annyi méz, hogy az elég volt nekünk. A méhészkedés fortélyait ettől a szomszédtól tanultam meg, aztán könyvekből is. A méhészet is olyan, mint a sakkozás. Azt olvastam valahol, hogy csak könyvből sakkozni megtanulni nem lehet, de sakkozni megtanulni csak könyvből lehet.

A gyerekeink itt jártak óvodába, hagyományos értelemben Vaján tekinthető a szülőfalujuknak, ez ivódott otthonként mindnyájunkba. A feleségem, amikor már nagyobbak voltak a gyerekek, nem ment vissza tanítani, mert mint lelkészfeleséget az iskola lassan kezdte diszkriminálni, és nem vették őt vissza. Otthon maradt a háztartásban, és a gyermekneveléssel foglalkozott. Kedvenc kedvtelése továbbra is a népi tánc volt.

Mikor a '70-es évek elején kimentem Skóciába posztgraduális továbbképzésre fél évre – 1970 szeptemberében indultam, 1971 áprilisában tértem haza –, kint tartózkodásom ideje alatt Vajánban kitört a kolera. Ez a betegség Európában már hosszú évek alatt nem fordult elő, most meg a skót tévé nemzetközi híreiben Vajánt mutatták, mert nagy hírnek számított, hogy felütötte a fejét a kolera. Állítólag a villanytelep zagytárolójában tenyészhetett ki, úgyhogy volt ott nagy felfordulás, kijárási tilalom. A katonaság meg rendőrség fertőtlenített, próbálták a betegséget kordában tartani, nehogy a járvány elterjedjen. Minderről a tévén keresztül értesültem; a telefonálás körülményes volt, de azért mindig sikerült telefonkapcsolatot kialakítani a feleségemmel. Édesanyám is ott volt, mert amikor a két kisgyerekek ott maradt a feleségem, ő feljött Vajánba Dunamocsról, és feljött a feleségem édesapja is segíteni – kiscsirkék keltek, és az ilyesmihez ő értett. Összetartott a család, besegítettek a gyerekeknevelésbe meg a háztartásba.

Az utóbbi években meglátogatott három régi jó barát, Richard Haug, Rudi Renfel és Dave, akikkel Skóciában, az Edinburgban eltöltött időszakban ismerkedtem meg. Richard nyugat-német volt, és több alkalommal is meglátogatott bennünket.

### *Az érsekújvári nehéz évek*

1973-tól a család átköltözött Újvárba, ahol éppen lelkészhiány volt. Nehéz időszak volt ez, mert Vajánban mindannyian nagyon jól éreztük magunkat, és ott még a feleségem is egészséges volt. A falusi életből áttérni ebbe a nagyvárosi életbe nagy változás volt számunkra. Vajánban éreztük otthon magunkat, a gyülekezettel is nagyon jó volt a kapcsolatunk, ott mindig jöttek hozzánk az emberek, mindig hoztak valamit, mindig ült bent nálunk valaki a konyhaasztalnál, személyes kapcsolatot ápoltunk. Amikor átköltöztünk Újvárba, az egész hangulat más, nagyvárosi lett. A gyerekeknek falusi gyerekként nehéz volt beilleszkedni a városi életformába. Egy olyan környezetből kerültek ki, ahol mindenki ismert mindenkit, ha az ember kinézett az ablakon Vajánban, akkor tudta, hogy ki megy végig az utcán. Itt egészen más volt a helyzet.

Úgy költöztünk oda, hogy a parókia éppen felújítás alatt állt. Jó állapotban volt, csak éppen nem volt lakható olyan szempontból, hogy egy család berendezkedhetett

volna. A felső szinten – a parókia egybe volt építve a templommal – például nem volt fal a templom és a parókia között, hanem az orgonasípok képezték a válaszfalat. Mikor mi megérkeztünk, ott óriási átalakításokat végeztek: kőműves munkálatok folytak, falakat vertek szét meg húztak föl, a fűtésrendszert kicserélték, a konyhát megcsinálták olyanra, hogy egy család tudjon ott lakni. Fel kellett újítani a parókiát, mert hosszabb ideje nem volt már tatarozva, átfestve, mert nem lakták, mivel az előző lelkész nem ott, hanem Ógyallán lakott. Tehát nagy átalakítások folytak, és az aztán egy egészen normális, lakható parókia lett.

Az érsekújvári parókia nagyon modern épület volt, és a templom is egész más stílusú volt, mint a vajáni. A parókia össze volt építve a templommal; át lehetett menni egy szobán, és a templomban voltunk. A parókia elég nagy volt: lent volt egy konyha, egy szoba, és fent az emeleten is volt három szoba és egy padlásszoba. Udvara is volt, de az nem volt lekerítve – odajöttek az emberek, és besétáltak. Olyan volt az egész a házunk körül, mint egy nagy templompark, de nem volt saját kertünk. Kitetete az ember a lábát, és akkor már jóformán kint volt, még hozzá nem az utcán, hanem mintha egy nyilvános parkban lett volna – annak ellenére, hogy az a nyilvánosnak tűnő park tulajdonképpen az egyház tulajdona volt, de mivel nem volt körülkerítve, a járókelők azt hitték, hogy az államé, és ott járkált minden idegen a kedve szerint. Vagy nem volt erre elegendő pénze az egyháznak, vagy az állam tiltotta meg, hogy a templomparkot körülkerítsék, mindenestre ebből konfliktusok is adódtak, és ezért sem éreztük sokszor itt magunkat otthonosan. Ezt a parókiát nem igazán éreztük olyan otthonnak, mint a vajánit.

A templom, az már modernebb volt, mint a falusi templomok, nem volt kidíszítve belül se, fehér falai voltak. Orémus György<sup>42</sup> komámmal, aki Balogiványiban volt lelkész, és szakértő volt ezen a téren – én is foglalkoztam hasonló dolgokkal fiatalabb koromban, mert villamosmérnöknek készültem a régi időben –, ketten nekiálltunk valamit fabrikálni, és így villamosítottuk az újvári templomban a harangot. Utána már nem volt szükség harangozóra.

A kapcsolat a gyülekezet és a lelkész között nem volt kimondottan rossz. A gyülekezet Újváriban is tisztelte a lelkészt, de ott már nem olyan volt, mint a faluban, nem is nagyon jöttek át hozzánk még a szomszédok se. Városi emberekről lévén

szó, ott már kevésbé termeltek, mint falun, már annyi természetbeli adomány sem volt. Egyesek, akiknek volt saját kertjük, akik a város szélén laktak, hoztak azért adományt – gyümölcsöt vagy ilyesmit –, de már nem volt az, mint falun. Két kurátor volt: Gööz Józsi bácsi, egy nyugdíjazott cukrászmester, meg Rási Rafael bácsi, aki szabómester volt. Régi, úri foglalkozásuk volt, és nagyon jó, kimondottan baráti kapcsolatban voltunk, sőt tegeződtünk. A kántor Szúcs nevű volt.

Újvárbán vasárnaponként reggel fél kilenckor volt az istentisztelet. Innen mentem egy másik faluba, Csúzra, és beszolgáltam egy másik faluba is, mégpedig Kisújfaluba, mert az ottani lelkész, Hamar István<sup>43</sup> meghalt. Újváron kívül tehát még két másik faluba is beszolgáltam. Zsuzsa továbbra sem tudott visszamenni a hivatásába, mint lelkészfelség továbbra sem tudott elhelyezkedni. A nehézségek ellenére a család beilleszkedett a környezetébe.

Nyár közepén érkeztünk Újvárba, szeptemberben a gyerekek már itt kezdtek el magyar nyelvű iskolába járni. Az iskolában is voltak jó barátaink – Leventének a szomszéd fiú volt az egyik legjobb barátja –, de azért érezték a kiközösítést is: éreztették velük, hogy mások, mint a többiek. Mivel lelkészgyerekek voltak, néha csúfolták őket, hogy templomban laknak, mert megtévesztette az embereket, hogy a két épület egybe volt építve, ami egyébként valóban nem mindennapi. Meg aztán Újvár többségében katolikus volt, úgyhogy Leventét például megkérdezték a gyerekek, hogy nem fél-e ott a templomban szobrok között lakni.

Újvárbán volt egy jó barátom, Szabó Feri, orvos. Őt a '70-es években érte egy közúti baleset, elveszítette az egyik lábát, aztán szegény embóliát kapott és meghalt a '80-as években. Akkor már nem voltunk itt. Amikor a feleségem megbetegedett, akkor kerültünk közeli kapcsolatba a szomszédban lakó ideggyógyással, Oszuskó Lacival, ő még mindig él. Valahogy úgy alakult, hogy azelőtt nem ismertük egymást, de attól kezdve legjobb barátok lettünk. Ez a két ember volt a legjobb barátom Újvárbán.

### *Özvegyen maradtam*

1975-ben Tünde kislányom első osztályos volt, amikor a feleségem sajnálatos módon megbetegedett. Akkoriban a leukémia gyógyíthatatlan betegség volt.

Mindnyájunknak nagyon nehéz időszak következett az életében. Újvárból átvitték őt a pozsonyi kórházba, és attól kezdve nagyon gyakran volt kórházban. Amikor ő kórházban volt, olyankor az édesanyám volt nálunk Dunamocsról. A nagyszülők közül főleg ő volt nagyon sokat nálunk, ő közelebb is lakott. Nagyon sokat vigyázott Tündére és Leventére, akik nagyon szerették őt. Édesapám akkor már sajnos nem élt, a gyerekek Zsuzsa édesapját, a gömöri nagypapát ismerték. A gömöri nagyszülőkkel is nagyon jó volt a kapcsolatunk, a nagypapa nagyon szerette a gyerekeket, Tündét Madárkának becézte.

Ezekben az időkben a család jó barátai sokat segítettek. A Koncsol család Pozsonyban nagyon sokszor besegített már akkor is, amikor a feleségem a kórházban volt, és amikor meghalt, akkor is. A szünetben elvittem a gyerekeket hozzájuk, néha ott voltak egész heteket a Koncsol családnál, és ők úgy vették őket, mintha a saját gyerekeik lettek volna. Az ő gyerekeik úgy tíz évvel lehetek idősebbek nálunk, de ők is úgy szerették őket, mint a saját kisebb testvéreiket. Nagyon jól kijöttek egymással, nem voltak soha féltékenyek rájuk. Befogadták őket a családba, nagyon jól érezték ott magukat. Sokat vitték őket az erdőbe kirándulni, sétálgatni, szabadtéren sütögetni. Nagyon sok programot szerveztek nekik. Amikor egyszer hosszabb időre egyházi kiküldetésbe mentem Ausztriába, akkor egy hetet a másik barát, Nagy János szobrász tanyáján voltak a gyerekek. Azt hiszem, akkor éppen nyári szünet volt. A tanya gyerekeknek ideális volt, bár Tünde nem nagyon élvezte: félt az állatoktól, állandóan sikoltozott, ha jött a ló vagy valamelyik kutya. De Leventének kimondottan jó volt ott.

A feleségem 1976-ban halt meg. Sajószárnyában, a szülőfalujában van eltemetve. A Koncsol családnak köszönhetjük, hogy miután a feleségem meghalt, nem süllyedtünk mély depresszióba, mert ők annyit foglalkoztak velünk, annyi programot csináltak, vitték a gyerekeket különböző helyekre, játszóterekre vagy erdőbe sütni, sétálgatni, próbáltak nekünk maximális segítséget nyújtani. Még hármásban is nagyon sok közös programot szerveztünk. Gyakran elvittem a gyerekeket nyáron Kamocsára, vagy elmentünk a pati fürdőbe. Volt egy felfújható gumikajakunk, azzal sokat jártunk evezni. Igyekeztem nagyon sokat foglalkozni velük, amikor már csak hárman maradtunk. Nem volt könnyű erősnek maradni, de azért mégis próbáltam összetartani a családot.

Zsuzsa halála után Gömörbe kevesebbet jártunk, mert az nagyon messze volt, de évente legalább egyszer, a nyári szünetben mindig szakítottam arra időt, hogy ellátogassunk keletre. Akkor már nem élt az apósom, de az anyósom meg a feleségem testvérei ott laktak. Emlékszem rá, hogy amikor az apósom meghalt, a feleségem sírt, és a kicsi lányunk, Tünde úgy próbálta őt megvigasztalni, hogy odament hozzá és megkérdezte, hogy miért sír. Ő azt mondta, hogy azért, mert meghalt a nagypapa. Akkor a kicsi Tünde elkezdte őt simogattam és vigasztalni, hogy ne sírjál anyuka, jó helyen van most a nagypapa. Ő akkor megnyugodott, pedig a mi kislányunk akkor még nagyon kicsi volt.

Gömörből mentünk tovább Vajánba. Betértünk Balogiványiba a komámékhoz, Orémusékhoz – Gyurihoz és Icához –, sokszor aludtunk náluk is. Bacskai Bélához is be szoktunk menni, aki híres felvidéki festő volt, főleg akvarelleket festett.<sup>44</sup> Kassán betértünk Jandihoz, a legfiatalabb sógoromhoz, ő a kassai vasgyárban dolgozott. Mivel nem volt családja, Leventét és Tündét úgyszólván a saját gyerekének tekintette. Utána mentünk Vajánba, ott is meglátogattuk az ismerősöket, és végül mindig Kisgérésben kötöttünk ki Menyuséknál. Menyus nagyon jó barát volt, mindenről tudtunk beszélgetni.

Dunamocsra is sokszor elvittem a gyerekeket a nagymamához, akinél mindig kellemesen telt az idő. Édesanyám elvitte a gyerekeket a Duna-partra, sokat sétálgatott velük, vitte őket a borospincéjébe. Ővele mindent lehetett csinálni, nagyon jó kapcsolatban voltak.

### *Zaklatások és megfigyelések*

Ebben az időszakban már rendszeresen megkezdődtek a megfigyelések, zaklatások. Egyrészt több alkalommal kiküldött az egyház – nem engem egyedül, hanem csoporton belül – külföldi konferenciákra. Egyszer Oberwartba (Felsőőr) egy burgenlandi vallástudományi konferenciára, a későbbiekben pedig a dél-franciaországi Aix-en-Provence-ban is részt vettem egy konferencián. A gyerekek ez alatt a két hét alatt Nagy Jánoséknál, majd édesanyámnál tartózkodtak. Minden ilyen alkalom után behívtak a titkosrendőrségre, és kérdezték, hogy mi volt a helyzet, hogy

folyt a konferencia, számoljak be a részletekről. Minden külföldi út után behívtak megbeszélésre. Abban az időben sok lelkeszt beszervezett a rendőrség, akiknek figyelni kellett a társaikat, és rendszeresen be kellett számolni. Engem nem próbáltak beszervezni.

A nyugat-német barátom, akit még Skóciában ismertem meg, a '70-es években meglátogatott minket több alkalommal. Egyszer, amikor ott volt nálunk, sokszor csöngött a telefon, de nem szólt bele senki, meg állandóan ott állt egy jármű a ház előtt. Tudtuk, hogy megfigyelik. Richard Haug látogatása után a hatóság már azt is szóvá tette, hogy nekem milyen külföldi látogatóim és külföldi kapcsolataim vannak. Egy alkalommal a püspök úr, Horváth Zsigmond<sup>45</sup> figyelmeztetett, hogy ezek miatt a kapcsolataim miatt figyelnek, és hogy az egyik külföldi konferencián nem az elvárásoknak megfelelően beszéltem. Akkor már tudtam, hogy bizonyos dolgokról odabent nem szabad beszélni, mert már hallottunk olyan lézer készülékekről, amelyeket ráirányítottak az ablaküvegre, és vibráció alapján tudták a beszédeket rögzíteni. Ha bizonyos témáról szó esett, akkor inkább kimentem a barátommal valamelyik parkba vagy a berekbe sétálni, és aztán ott beszéltek meg ezeket a dolgokat. De éppen ezek miatt a zaklatások miatt a '70-es évek vége felé már kezdett bennem érlelődni az elhatározás, hogy elhagyom az országot az egész családdal együtt, és máshol próbálok letelepedni, valahol külföldön. A feleségem halála után megelégettem ezt a pszichés nyomást, és ez is hozzájárult, hogy kimentem nyugatra.

## **Lelkeszi évtizedek Svájcban**

### *Menekülés Csehszlovákiából*

1979-ben meghoztam a döntést, hogy külföldre megyünk. A gyerekeket nem avattam be, ők nem tudtak semmiről, a környezetemben csak két jó barátomat avattam be a terveimbe. Az egyik Koncsol László volt Pozsonyból, a másik meg a szomszédban lakó ideg orvos barátom, akivel nem sokkal korábban ismerkedtem meg, de olyan jól megértettük egymást, annyi közös témánk volt, hogy megbíztam benne.

Július volt, iskolai szünet. Bementem a gyerekek szobájába és mondtam nekik, hogy mi holnap egy nagy útra megyünk, pakolják be a kedvenc játékukat. Tündének volt egy babája, amit még Kelet-Németországban vettünk, egy kis néger baba. Az volt a kedvenc játéka, ő azt pakolta be, Levente pedig kis indián és cowboy figurákat csomagolt be. A bőröndöket már elkészítettem, és másnap beszálltunk az autóba. Bementem ott valamelyik boltba a Fő téren, aztán azt mondtam a gyerekeknek, hogy most imádkozzatok, mert egy nagyon hosszú útra megyünk. A két gyerek azt hitte, hogy valami nagy, kalandos útra, nyári kirándulásra indulunk el. Csak két bőrönddel mentünk, abban nem volt tényleg semmi, csak a nyaraláshoz szükséges dolgok: kemping holmik, készletek, fürdőnadrágok meg egypár nyári ruha. Az egész menekülést egy régi Ladával vittük véghez, nagyrészt az autóban is aludtunk. A hátsó ülésre tettem egy matracot, azon elfért a két gyerek, én meg hátrahajtottam az első ülést és úgy aludtunk.

Először Magyarországnak indultunk, Magyarországról mentünk át Jugoszláviába, onnan pedig Görögországba. Amikor megérkeztünk Görögországba, Szalonikibe, mindjárt bementem a német követségre vízumért, menedékjogért folyamodni, mert a vízumot ott kellett kérvényezni, aztán minden nap bejártunk a thesszalóniki német konzulátusra. A német konzul, Herr Kisslich nagyon jó ember volt, ő segített nekünk, hogy menekülni tudjunk, ő készítette el nekünk a vízumot. Azt javasolta, hogy ezt az időt töltsük ott valamelyik tengerparti kempingben. Ez legalább tíz nap volt, a gyerekek kimondottan élvezték. Görögországban látták életükben először a tengert és nem is akármilyen tengert, mert az Égei tenger nem hasonlítható össze mondjuk az olasz Adriával. Az Égei tenger kristálytisza vizében mártózhattak meg első alkalommal.

Bementünk egy kempingbe, ott felállítottuk a kétszemélyes katona sátramot, abban laktunk hárman. Voltak ott kempingező nyugat-német szomszédok is, nekik azonnal feltűnt, hogy ide csehszlovákok jönnek kempingezni. Aztán valahogy meg is sajnáltak minket, hoztak nekünk ételt fazekakban meg hasonlókat, be is hívtak bennünket vendégségbe az ő nagy, drága sátrukba. Ez egy nagyon rendes család volt, ővelük sokat beszélgettem. Egy jó hónapot lehettünk Görögországban, és mivel a két gyerek nem tudta, hogy ők tulajdonképpen menekültek, az egészet egy nagyon

gyönyörű kirándulásnak fogták fel, végül is számukra egy nagy kaland és nagyon kellemesen eltöltött idő volt.

Görögországban a nagykövetségről felhívtam a barátomat, Richárdot – ő az a Richard Haug, akivel Skóciában ismerkedtünk meg és a mai napig tartjuk a kapcsolatot –, és arról beszélgettünk, hogy szeretnék kimenni valahová Nyugat-Európába, Németországba. Richárd azt mondta, hogy egyelőre mehetünk őhozzájuk, náluk Backnangban van hely. Autóval együtt kompra szálltunk, és Görögországból átmentünk Olaszországba, onnan pedig felmentünk Németországba. Eredetileg Amerikába szerettem volna eljutni, de a külföldi barátaim azt mesélték, hogy ott nincsenek olyan lehetőségek, és a család nem fog tudni megélni. Beszéltek azokról a nehézségekről is, amelyek az amerikai letelepedéssel kapcsolatosak, úgyhogy letettem erről a szándékomról, és úgy gondoltam, hogy Nyugat-Németországban telepszem le, mint lelkész.

#### *Özvegy lelkész két kisgyerekekkel Nyugat-Németországban*

Richárdéknál egy nagy, modern emeletes ház legtetetjén lakhattunk. Az egész tetőtér az övék volt, ami azt jelentette, hogy körüljárhattuk az egész háztetőt. Nagyon szép élmény volt Backnangban lakni. Stuttgartban élt a magyar anyanyelvű Gémes lutheránus tiszteletes, akihez rendszeresen bejártunk. Mindjárt az elején felvettem a kapcsolatot Benyus Janival, aki Nagy Menyhértnek volt a sógora, és aki már hosszabb ideje Münchenben élt az élettársával, egy vajdasági magyar hölgygel. Annak ellenére, hogy München és Backnang között nagy a távolság, vagy ők jöttek le hozzánk Backnangba, vagy mi mentünk el hozzájuk többször Münchenbe. Náluk töltöttük a karácsonyt is. Ezek kellemes emlékek. Janival a mai napig tartjuk kapcsolatot – közben ő is hazatelepedett, Dunaszerdahelyen lakik –, tavalyelőtt is találkoztunk.

Rövid ideig, három vagy négy hónapig laktunk Backnangban. Richárd felesége akkor éppen várandós volt, szülni készült, ezért úgy döntöttem, hogy inkább a szomszéd faluban vállalom munkát, amit meg is kaptam az evangélikus egyháznál. Két falut láttam el, és akkor átmenetileg beköltözhattünk az egyik falu parókiájába. Annak ellenére, hogy a németek a svábokat úgy kezelik, mint fősvény embereket,

kimondottan bőkezűen és vendégszeretettel fogadtak bennünket. Levente, annak ellenére, hogy csak pár szót tudott németül, rengeteg barátot szerzett. Sachsenweilerben laktunk tehát még jó pár hónapot, a sachsenweileri parókián, egy csúnya betonmonstrumban, ami kockaszerű épület volt. A szomszéd falunak viszont, ahová szintén beszolgáltam, kimondottan szép, takaros, régimódi templomocskája volt. Az istentiszteletek németül folytak, nem voltak kisebbségi istentiszteletek más nyelven.

Összesen fél évet éltünk Németországban, és erről a fél évről mindnyájunknak nagyon kellemes, szép emlékeink vannak. A németek – ott lent svábok élnek –, minket nagyon felkaroltak, tárt karokkal fogadtak. Amikor megérkeztünk a faluba, már mindenki tudta, hogy most érkezik egy menekült özvegy lelkész két kisgyerekekkel, és jöttek az egész faluból az emberek levessel, étellel, és hoztak nekünk mindent. Nagyon megható volt, ahogy fogadtak bennünket – nem kutasztottak, hanem befogadtak – nagyon szép emlék maradt. Azután is mindig meg voltunk valahová hívva ebédre vagy vacsorára teljesen idegen emberekhez. Még más falvakban is mindig meghívtak bennünket idegen családok, mert már az egész környék tudta, hogy itt él egy özvegy, menekült lelkész két kisgyerekekkel. Sőt, amikor jött a karácsony, a sachsenweileri gyülekezet – az egész falu – összegyűjtött a két gyereknek egy nagy láda ajándékot, ami természetesen nagyon jól esett nekik és nekem is. A gyerekek is belerakták a plüssállataikat, a felnőttek meg használt ruhaneműt gyűjtöttek nekik. Mindent megkaptak, nem kellett semmi ruhát vennünk, sőt bútorokat, törülközőket, edényeket is hoztak, felkarolták, segítették a családot.

A gyerekek is nagyon rendesen viselkedtek Tündével és Leventével, ahhoz képest, hogy ők egy szót sem tudtak németül. Segítették őket, játszottak velük. Volt egy német tanító néni, aki eljárt hozzánk magánúton tanítani őket, mert a két gyerek iskolába járása nagyon rendszertelen volt: néha mentek és bent voltak, néha nem, mert a nyelvet sem ismerték. Ez egy nehéz időszak volt, mert egyáltalán nem értettek németül, a tanárok és a gyerekek viszont ennek ellenére nagyon jól bántak velük, úgyhogy ők nem érezték kiközösítve magukat. Délutánonként például gyakran becsengettek hozzánk az osztálytársaik, és megkérdezték, hogy elvihetik-e Tündét és Leventét játszani. A kislányom mesélte, hogy iskolában is nagyon rendesek voltak, a szünetben például mindig odament hozzá két lány, belékaroltak és

sétálgattak vele köröskörül az iskola udvarán. Nem zavarta őket, hogy ő nem beszélt németül, az nekik mindegy volt, legfeljebb megpróbálták a kezükkel mutogatni. Nem voltak nyelvi akadályok, nem néztek rá úgy, mint egy idegen külföldre, hanem éreztették velem a szeretetüket és a barátságukat. Levente is elmondta, hogy rengeteg barátot szerzett annak ellenére, hogy csak pár szót tudott németül.

Egyszer bent voltunk a gyerekekkel Backnangban, ahol Richárd lakott, és arról beszélgettünk, hogy milyen érdekes és szép ez a Németország. Megkérdeztem tőlük, hogy mit szólnának ahhoz, ha itt maradnánk. Láttam rajtuk, hogy először nem vették komolyan a dolgot, de akkor azt mondtam neki, hogy itt fogunk maradni. Levente rögtön elkezdett sírni. Tünde máshogy reagált, ő nem tudott sírni, de később elmondta, hogy abban a pillanatban sokkos állapotba került, mert akkor eszmélt rá, hogy soha életében nem látja többé a nagymamát, nem látja a barátait, és hogy soha többé nem megyünk haza. Megkérdezte tőlem, hogy most mi lesz a házunkkal, mi lesz a bútorainkkal, a holminkkal. Azt válaszoltam neki, hogy ne féljenek, majd itt veszünk új bútorokat, lesz itt minden új. Akkor, abban a pillanatban tudták meg, hogy mi soha többé nem megyünk vissza. Ez egy nagyon nagy megrázkódtatás volt mindkettőjük számára, nagyon nehezen dolgozták fel. Pedig akkor már sejtettek valamit, Tünde már akkor gondolkodott azon, hogy azt a nagyon hosszú utat, amit mi Szlovákiából ide, Németországba megtettünk autóval, hogyan tesszük meg visszafelé Csehszlovákiába, de azért azt, hogy nem megyünk vissza, nem gondolta. Az nem tűnt számukra reálisnak.

### *Letelepedés az új hazában, Svájcban*

Egy alkalommal a Fekete-erdőben találkoztam a svájci származású Rudival, akivel még Skóciában barátkoztunk össze, és ő azt mondta, miért próbálkozom Nyugat-Németországgal, amikor Svájcban van elég hely. Felajánlotta azt is, hogy segít. Rudi segítségével jutottam el Svájcba, a berni kantonbeli Roggwilba, ahol 1980-tól kaptam állást.

A kanton a kerületnél magasabb szintű közigazgatási egység, tulajdonképpen szövetségi államot jelent Svájcban. Olyanok, mint a német szövetségi tagállamok, de még több önrendelkezéssel bírnak. Nagyon kevés dologban nem hozhatnak egyedi

döntést, például hadügyi vagy külügyi téren, de egyéb fontos ügyekben, mint az oktatásügy vagy az igazságszolgáltatás saját törvényeik, szabályaik, saját törvényhozásuk van. Egyes kantonok között a határok megvannak, de már a határokat nem őrzik, mint régen, és most már vámunió van a kantonok között, míg a XIX. századig még megvoltak a vámházak a határoknál. Azért említettem a kantonokat, mert az egyházi szervezetben is látszik a különbség. A berni kantonban például, ahol én dolgoztam, az állam fizette a lelkészeket, akik így állami alkalmazottak voltak, míg az aargai kantonban, ahol Günther Haffer<sup>46</sup> barátom dolgozott, ott az egyház fizette a lelkészeket. Különböző módon voltak rendszabályozva, és ezek lényeges különbségek.

Svájcban az a legpozitívabb, hogy az őslakosok nyelvhasználatát garantálja az alkotmány, de tudni kell, hogy négy nyelvcsoporthoz él ott. Az 50 000 lelket kitevő rétorománságnak<sup>47</sup> ugyanannyi joga van a nyelvhasználati területén, mint a nagy többséget alkotó német nyelvűeknek. Svájc példát mutathatna az egész világnak e téren, mert ez nem jellemző nagy általánosságban az egész Nyugat-Európára. Ott van például mindjárt a szomszédban Franciaország, ahol pontosan fordított a helyzet: ott nem ismernek el hivatalosan nyelvi kisebbségeket, holott tudjuk, hogy nagyon sokan voltak vagy vannak még mások is a franciákon kívül. Amikor azt mondják, hogy nyugatról kell példát venni e téren, az nem igaz, mert a kisebbségek ügye nyugaton sincs egyformán megoldva, viszont Svájcban oldották meg ezt legtökéletesebben. Negatívum viszont, hogy az egyházból sokan kilépnek – csupán anyagi megfontolásból, hogy ne kelljen fizetni azt a kevéske egyházi adót. Ez valamivel több, mint itt, de azért mégsem olyan égbekiáltó összeg; viszont azt a keveset is meg akarják spórolni, és inkább kilépnek az egyházból. Ez kimondottan jellemző a svájciakra. Ezenkívül rengeteg külföldi él Svájcban. A több százezres muzulmánok már előjogokat követelnek, egyre több mecsetet szeretnének, de vannak ott más nációk, keresztyének is, akik sokkal buzgóbban gyakorolják a hitüket.

### *Roggwil*

Németországgal ellentétben, Svájcban lelkészhiány volt, és a berni kanton több gyülekezetében is felajánlották az állandó jellegű állást. Válogathattam az egyes községek közül, aztán úgy döntöttem, hogy Roggwilt választom, mert ott a táj egy

kicsit emlékeztetett minket az otthonihoz – nem voltak zord, magas hegyek. Amikor megérkeztünk Roggwilba, ott egész máshogyan fogadtak bennünket, nem éreztük azt a meleg fogadtatást, mint korábban Sachsenweilerben. A parókia nagyon szép volt – hármunknak kilenc szobával –, de a nagy parókián eléggé magányosak voltunk.

A gyerekeknek az átállás nem volt könnyű, mert mire úgy-ahogy megszokták Németországot, a német környezetet, Svájcban újra idegen környezetbe kerültek. Számukra ez elég nehéz dolog volt, mert már megszokták abban a német faluban, és a legszívesebben ott maradtak volna. Nem nagyon szívesen jöttek onnét el. Kicsit megtanulták már a németet is, de a svájci német teljesen más, jóformán semmi köze sincs a németországi német nyelvhez. Ez egy teljesen új nyelv volt nekik, úgyhogy Svájcban német különórákra jártak.

Megint el kellett kezdeni az iskolát. Az iskolában a hivatalos német nyelven folyt az oktatás. Ilyen téren nem volt gond, inkább a hétköznapi kommunikációban, mert a svájciak nem szívesen társalognak hivatalos német nyelven. Van kisebbségi érzés bennük a németekkel szemben, és ha valaki hivatalos német nyelven beszél velük, ők akkor lekicsinyítve érzik magukat. Tünde az iskolában a negyedik osztályba lépett Roggwilban, a gyerekek itt őt is egész máshogyan fogadták, mint Németországban. Kezdetben mindkettőjüknek kellemetlen tapasztalatai voltak az iskolában a gyerekekkel, mert nem fogadták be őket: külföldiként tekintettek rájuk, és kiközösítették őket. Tünde például elmesélte, hogy a szünetben egy sarokban állt, és senki nem figyelt rá. Nagyon magányosnak érezte ott magát. Svájcban az emberek sokkal ridegebbek és kevésbé befogadóak és segítőkészek, mint Dél-Németországban, pedig földrajzilag nem volt az annyira messze. Mondták is, hogy a svájciak nehezen fogadják be az embert, nehezen barátkoznak.

Szerencsére volt ott pár rendes család. A faluban is volt két házaspár, akik rendszeresen meghívtak minket vendégségbe, például náluk töltöttük a karácsonyt és a húsvétot is. Az egyik ilyen család volt Tramèrék, akik éveket töltöttek Tanzániában, és ebből kifolyólag nagyon nyitott és vidám emberek voltak. Ez a pár ember segített rajtunk, mert látták, hogy milyen szituációban vagyunk. Nélkülük nem sokra mentünk volna. Volt egy idős özvegy hölgy például, aki mindjárt szinte örökbe

fogadta az egész családot. Ő volt Frau Grütter, a közelben lakott, és nagyon aranyos hölgy volt. Mesélte később, hogy amint találkoztunk, rögtön látta, hogy ennek az embernek segítségre van szüksége. Volt a faluban egy másik hölgy is, akihez rendszeresen jártak a gyerekek, és ő segített nekik az iskolai leckékkel, hogy tudják tartani a tempót a többiekkel. Ez a néni Tündével süteményt sütött, kötni, kézimunkázni tanította. A közelben lakott, a lányom biciklivel járt hozzá, körülbelül tíz percre tartott az út. Nagyon sokat segített nekünk.

Levente Bernbe járt gimnázumba, ott már más volt a helyzet, a városban kicsit befogadóbbak voltak az emberek. A szomszéd kisvárosban, Langenthalban megismerkedett egy szintén külföldről – Németországból - származó fiúval, aki ott élt kiskora óta. Tulajdonképpen tőlük tanult meg igazán jól németül.

Roggwilről vannak nagyon kellemes, szép emlékeink is, főleg amikor még hárman voltunk. Akkor mi még olyan igazi család voltunk, akkor még megvolt köztünk az igazi összetartás. Biciklivel hármásban sokat jártunk kirándulni. Amikor még kisebbek voltak a gyerekek, sokat sétáltunk, és a nyári szünetben mindig elmentünk a tengerpartra, vagy Olaszországba, Dél-Franciaországba sátorozni. Általában dél felé mentünk, a tengerpartra autóval. Két alkalommal Dél-Franciaországban lakócsónakot béreltünk, és azzal jártunk a kanálisokon. Ez még a '80-as évek első felében volt.

Nagyon hiányoztak mindnyájunknak az otthoniak, főleg a nagymama. Az itthon maradt barátokkal, rokonokkal kezdetben nem volt egyszerű a kapcsolattartás. A telefonálás nem csak körülményes volt, hanem még le is hallgatták, és ez vonatkozott a levelezésre is. Édesanyámmal a külföldre költözés után csak levelezés útján tudtunk kapcsolatot tartani. Ha jól emlékszem, egyszer még beszélünk telefonon, de abban az időben a telefonálás olyan volt, hogy a háttérben ott voltak a lehallgatók. 1987-ben, amikor meghalt az édesanyám, a temetésre nem tudtunk hazajönni, mert az még a régi rendszer alatt volt. Sem a csehszlovák hatóságok részéről, sem pedig a svájci hatóságok részéről nem jöhettünk. Ha visszajöttem volna, elveszítettem volna Svájcban a menekült státuszt, amivel együtt járt volna a letelepedési engedély elvesztése is. Édesanyám sírjához ezért csak a rendszerváltás után mehettem el. Abban az időben életveszélyes lett volna visszajönni. A rendszerváltást követően azután hirtelenjében nagyon sok barát

meglátogatott minket Svájcban, és a '90-es évek közepétől mi is jöttünk haza rendszeresen.

Tünde a negyedik osztálytól a kilencedik osztályig járt Roggwilban iskolába, és az általános iskola befejezése után kereskedelmi iskolában titkárnőnek tanult, ott kapott diplomát. A kereskedelmi iskola befejezése után elment három hónapra Angliába nyelvet tanulni. Ott egy kollégiumban lakott, és miután visszajött, azonnal elment egy egész évre Kanadába. Ott egy családnál élt, akiknek két gyerekük volt; a háztartást vezette és a gyerekekre vigyázott, mellette pedig nyelviskolába járt. Szívesen emlékszik vissza arra az időre. Amikor visszajött Kanadából, Langenthalban, a tizenötzres lakosú szomszéd kisvárosban talált titkárnői állást egy kórházban. Odaköltözött, és a mai napig ott él. Levente Bernbe járt gimnáziumba, egyetemre pedig Baselban. Östörténet szakon végzett, és akkor költözött külön, amikor nyugdíjba mentem, és ki kellett költözni a parókiáról.

### *A roggwili presbitérium*

Ez egy nagy falu volt, volt benne református és katolikus templom is. Kezdetben nem parókián laktunk, mert olyan nagy volt a falu, hogy egy temploma, de két gyülekezete – és ebből kifolyólag két lelkésze – volt, parókiája viszont csak egy. Az új parókia éppen készülöben volt; azt nekem szánták, az újan jövő lelkésznek. Kezdetben minket egy házban szállásoltak el, ahonnan idős emberek költöztek ki idősek otthonába, és a gyerekeik felajánlották ezt a házat. Ahogy aztán elkészült az új parókia, én azt mondtam nekik, hogy ez a rangidősebb kollégát illeti. Őt Paul Widmernek<sup>48</sup> hívták, nagyon barátságosan fogadott, jó volt vele a kapcsolatunk mindvégig. Én úgy láttam, hogy Paul Widmer várta már, hogy felépüljön az új parókia, és reménykedett, hogy beköltözhet oda. Nem akartam keresztülhúzni a reményeit, így aztán felajánlottam neki, és ő költözött az új parókiára, mi meg a családdal a 300-400 éves öreg parókiára költöztünk. Szép, tágas épület volt kilenc szobával. Régi, szép cserépkályhák voltak benne, azokkal is lehetett fűteni, de központi fűtés is volt. Kényelmesen elfért a család. A dolgozószobám az emeleten, a konyha, a nappali a földszinten volt. A tanácsterem egy külön épületben volt a templom mellett, és szép, tágas udvarunk is volt. A németországi modern

templommal és parókiával ellentétben a roggwili parókia olyan stílusban volt építve, mint a svájci parasztházak.

A roggwili templom tipikus tradicionális svájci templom volt, szép, hagyományos formájú. Díszes volt, de a díszítés nem volt annyira eltúlozva, nem volt olyan giccses, mint mondjuk a vajáni templom. Szép fehér falai voltak festett üvegekkel, az egésznek nagyon szép jellege volt – az újvári templommal ellentétben, ami nagyon modern, de szürke, nem valami szép épület volt. A roggwili református templom volt, azt azonban hozzá kell tenni, hogy odakint nem lehet megkülönböztetni a formájuk alapján, hogy melyik felekezethez tartoznak a templomok; se építészeti stílus alapján, sem pedig az alapján, hogy mi van a torony csúcsán. Itthon én ahhoz voltam szokva gyerekkoromtól, hogy ha az ember végigmegy egy ismeretlen falun autóval, már messziről látja – még félhomályban is –, hogy melyik a katolikus, és melyik a református templom. Svájcban viszont lehet a református templom tornyán is kereszt, ugyanúgy, mint a katolikusén.

Természetbeli adományt nem kaptunk, mivel a berni kantonban biztosították a lelkészek számára a tisztességes fizetést. Istentisztelet vasárnaponként volt, és német nyelven folyt. Havonta egyszer beszolgáltam a szomszéd faluba, Sankt Urbanba is, ahol nem volt református templom; ez egy kis létszámú gyülekezet volt, ezért az ottani öregotthonban működő kis imaházban tartották meg az összejöveteleket. Rendszeresen beszolgáltam Bernbe és Zürichbe is, a magyar protestáns gyülekezetbe. A svájci reformátusok zwingliánusok<sup>49</sup>, a magyarok a kálvinisták. Bernben például volt magyar gyülekezet is, jártam oda elég sűrűn helyettesíteni, sőt még Baselban is voltam párszor.

A mi vidékünkön nem nagyon jártak istentiszteletre az emberek, de ez jellemző az egész Svájcra. Nem volt túlzottan nagy a templomlátogatás. Láttuk a különbséget az itthoni helyzettel szemben. Emlékszem, egyszer vendégségben volt nálunk egy etiópai lelkész, és én fordítottam a prédikációját angolból. Rögtön ezzel kezdte: „Az a különbség a mi templomaink és a tiétek között, hogy minálunk az emberek javarésze odakinn foglal helyet, mert be se férnek a templomba, itt meg kong az ürességtől a templom”. Kellemetlen volt ez számomra is, mert nem volt a vendég kellőképpen fogadva.

Hosszú évekig dolgoztunk együtt a lelkésztársammal. Felváltva tartottuk az istentiszteleteket, mivel egy templom volt, egyik vasárnap az egyikünk, a másik vasárnap a másikunk. Paul Widmer nem sokkal volt idősebb nálam, talán pár évvel. Jó viszonyban voltunk, nagyon jól megértettük egymást, annak ellenére, hogy a presbitériumnak kezdettől fogva valószínűleg az volt a terve, hogy ellentétet szítson köztünk. A reformátusoknak Svájcban nincs püspökük, a döntéseket a presbitérium hozza, és nekem az volt a benyomásom, mintha Roggwilban az alkalmazott lelkész és a presbitérium között egy állandó harc folyt volna. Ők szerették volna diktálni, hogy mi a teendő. Nem igazán voltak kíváncsiak a lelkész véleményére, a szaktudását is semmibe vették, és amennyire csak lehetett, próbálták a lelkészeket bosszantani, a kollégákat egymás ellen uszítani, vagy pedig az egész gyülekezet előtt befeketíteni őket. Később azonban azt is megtapasztaltam, hogy a gyülekezet mennyire kitartott a lelkész mellett – egypár embert leszámítva, hiszen hangadók a gyülekezetből mindig akadnak. A presbitérium felfigyelt erre a pár emberre, de rosszul mérte fel a helyzetet, mert azt hitte, hogy itt tényleg nagy ellentábora van a lelkésznek. Főleg a kollégámat támadták, de a végén kiderült, hogy a hangadók nem is voltak olyan sokan. A gyülekezet, amikor szavazásra került a sor, szépen, csendben kiállt a lelkész mellett. Annak ellenére, hogy ilyen szégyenletes vereséget szenvedett a presbitérium, nem voltak hajlandóak lemondani.

### *Hitoktatás*

Abban a kantonban, ahol élünk, a vallásoktatás benne volt a tantervben, vagyis nem az egyház dolga volt, hanem az iskolák erre szakosodott tanárai végezték. Amikor már idősebbek lettek a gyerekek, akkor lépett a színre a lelkész. Roggwilban ezt úgy oldották meg, hogy a hittanórákat az iskola tantermeiben tartották meg az egyes osztályokban. Én is tartottam hitoktatást meg Widmer kollégám is. A falu többsége református volt, két osztálynyi gyereket egyszerre konfirmáltunk.

Azon a vidéken – főleg a lelkészekre nézve – eléggé kellemetlen kötelesség és többletmunka volt a hitoktatás. Sajnos a gyerekek rosszul viselkedtek a hittanórákon, mert úgy vették, hogy számukra időpazarlás, hogy még iskola után bent kell maradniuk, és olyan dolgokat kell tanulniuk, amelyekre szerintük az életben

tulajdonképpen nincs szükségük. Kimondottan szabotálták a hittanórákat – ez szinte tradíció volt köztük –, és amennyire tudták, bosszantották a lelkészt. Nem valószínű, hogy odahaza is komolyabban foglalkoztak volna velük, sőt a szülők felháborodtak, ha a lelkészek – amikor már nem bírták türelemmel – komolyabban rendreutasítottak egy-egy gyereket. Egy lelkész nehezen tudja kezelni ezt a szituációt. Widmer kollégámnak ebből komoly problémája is adódott – az egyik gyerek panaszt tett ellene, és emiatt ki is akarták tenni az állásából –, nekem pedig az állampolgársági kérelmem bukott meg emiatt. Ha valaki kérelmezi az állampolgárságot Svájcban, a végső döntés annál a községnél van, ahol letöltötte a kötelező 12 évet, mivel a kérvényt csak ezután adhatja be. Az állam szövetségi szinten megadta volna az állampolgárságot, nem volt semmi gond, minden követelménynek eleget tettem, és kantonális szinten se voltak gondok, viszont községi szinten megbukott az ügy. Nem tudtuk, hogy miért, míg a kollégám rájött, és elmondta. Éppen olyan valaki ült a községházán, akinek az unokaöccsét nemegyszer hazaküldtem a hittanóráról, mert ő volt a főkolompos, és teljesen ellehetetlenítette az oktatást. Kénytelen voltam őt többször hazaküldeni, és így bosszulta meg a nagybácsi: elvetette a kérvényemet.

A kofirmációk úgy zajlottak – mivel két lelkész volt a faluban –, hogy mind a ketten végeztük a szolgálatot. A saját gyerekeimet vegyes érzés volt konfirmálni, egy kicsit meg is voltam illetődve, elérzékenyültem. Svájcban nem egyenként kérdezik ki a gyerekeket, hanem csoportosan. A végén kiosztottunk minden konfirmandusnak egy képet, szépen berámázva egy modern üvegrámába. Levente és a kortársai Rembrandt egy képét kapták, amely az emmausi tanítványokat ábrázolja. A kép alá minden gyereknek más-más bibliai idézetet írtam. A fiamnak ezt: *„Ne gyűjtsetek kincseket a földön, ahol a rozsdá meg a moly megemészti azokat, gyűjtsetek magatoknak kincset a mennyben, ahol sem a moly, sem a rozsdá meg nem emészti azokat” [Mt 6,19].* Akkor még nem tudatosult benne, de pár évtized elteltével saját bevallása szerint abszolút egyetért vele, mintha csak ő maga választotta volna. Személyre szóló volt, és később az élete is így alakult, mintha ez már előre meg lett volna írva. Ez a kép azóta is az íróasztala felett van a falon.

Az ifjúsággal a konfirmandus táborokban foglalkoztunk, de voltak ifjúsági bibliakörök is. A bibliaórákat a lelkészi hivatalban tartottuk a tanácsteremben, ezekre főleg idősebb hölgyek jártak.

Paul Widmer kollégámon kívül volt még egy lelkészársam, Günther Haffer. Ő kezdetben Glashüttenben, az aargai kantonban, utána Hüswilben, a luzerni kantonban volt lelkész. Güntherék családja Romániából jött, erdélyi szászok voltak, akik nagyjából abban az időben mehettek ki, mint mi, csak azzal a különbséggel, hogy nekik nem kellett szökni, mert az erdélyi szászokat, az erdélyi németeket Ceausescu eladta jó pénzért Németországnak.<sup>50</sup> Güntherék felvették a német állampolgárságot, de mivel Németországban már kevés lehetősége volt egy lelkésznek, ezért ők is Svájcban kötöttek ki. Ott talált ő is állást magának, ugyanúgy, mint én. Szoros barátság alakult ki köztünk, ami a mai napig tart, a hatvanadik születésnapomat is együtt ünnepeltük. Nekik régóta volt egy nyaralójuk Spanyolországban, és amióta nyugdíjban van Günther, ők áttelepültek a spanyol házukba, most már ott van az állandó lakhelyük. A svájci lakásukat megtartották átmeneti lakhelynek, úgyhogy ők még most is járnak Svájcba; olyankor a fiammal is rendszeresen találkoznak. Készülnek ide is látogatóba a nyár folyamán.

### **Újra itthon – nyugdíjas évek**

1987-ben újra megházasodtam. A második feleségem, Süveges Ibolya Krisztina egy elvált doktornő volt két gyerekkel. A házasság után együtt éltünk mindnyájan a parókián: mi ketten, az ő két lánya, Levente és Tünde. Hely volt bőven a tágas parókián, de azért nehéz időszak volt ez, hiszen elég nagy változás következett be az életünkben. Addig mindig hárman voltunk, és egyik napról a másikra megduplázódott a család, lett háromból hat, és amikor ők beköltöztek hárman, felborult az egész rendszer. Az elején még szép időket is megéltünk, de aztán jöttek nehéz idők is. Kezdett szétszéledni a család, mindenki ment a maga útján. Nem volt egyszerű.

A rendszerváltozásig nem látogathattam haza, de azért a családtagokkal és a régi, itthon maradt barátokkal tartottuk a kapcsolatot levelezés útján és telefonon. Mindjárt a 80-as évek elején meglátogattak a Czirfusz gyerekek, a 80-as évek második felében pedig Erdélyi Géza járt nálam Roggwilban. 1989-ben a másik lelkészársam, jó barátom, Nagy Menyhért látogatott meg családotól. A rendszerváltás után voltak más kedves látogatóim is: Koncsol László és családja, Laky Árpai a felségével,

Czirfusz Gabi szintén a feleségével, Görözdi Miklós<sup>51</sup> a családjával és Kucsera Klári. Ők mindnyájan osztálytársaim voltak valamikor a gimnáziumban. A '90-es évek második felében a régi jó barát, Kiss Nándi is meglátogatott, sőt Lejkó Zoli is, aki szintén lelkésztársam volt. Szabó Iván<sup>52</sup>, kedves barátom is gyakran meglátogatott, sőt egy alkalommal hosszabb időt, heteket is eltöltött nálunk; Sankt Urbanban egy pszichiátriai klinikán volt tanulmányúton, és én felajánlottam, hogy nem kell szállást keresnie, hanem lakhat nálunk. Vele is a komáromi gimnáziumba jártam együtt, majd együtt jártunk pszichológiára, de én aztán átléptem onnan a teológiára, Iván pedig folytatta és befejezte a pszichológiát.

1993-ban látogattam haza először Szlovákiába, méghozzá Leventével, a fiammal. Ekkor találkoztam a régi baráttal, Szabó Ivánnal, később Molnár Jánossal és Kiss Nándival is. 1996. július 9-én egy emlékezetes és megható eseményre jöttem haza, mégpedig Erdélyi Géza püspökké avatására. Erdélyi Gézát Tőkés László<sup>53</sup> iktatta be a püspöki hivatalába. Pár szót én is beszéltem az újonnan beiktatott püspökhöz. A rendszerváltás után már gyakrabban haza tudtam látogatni a szülőföldemre, és a '90-es évek második felében teljesült egy régi vágyam: vásároltam egy kis hajót, amelyet itt, a komáromi hajógyárban készítettek. Ezzel a hajóval szép kirándulásokat tettünk – olyankor elkísért a barátom, Kiss Nándi és a fiam, Levente –, Esztergomba, Szentendrére is kirándultunk.

1996-ban vonultam nyugdíjba. Utána Langenthalba költöztünk, ahol egy családi házat béreltünk. Nyugdíjba vonulásom után már maradt elég időm, és elkezdtem foglalkozni az írással. 2003-ban és 2005-ben három könyvem is megjelent, és a későbbiekben több nyelvre is lefordították őket. Ezek a könyvek magyar, cseh és szlovák nyelven is megjelentek. Az első a *Keresztyénség viszonya más vallásokhoz*.<sup>54</sup> Ehhez a könyvhöz az alapot a doktori disszertációból merítettem, aminek a címe ugyanez volt, de az cseh nyelven íródott és jelent meg, ezt viszont szlovák nyelven írtam, és később, amikor igény lett rá, magyarra is lefordítottam. Éppen most folyik a fordítása német nyelvre, s még ebben az évben kiadásra is kerülhet. A teológián a keleti vallásfilozófia volt a választott szakterületem, és a másik könyvemben – *Az abszolútum odisszeája a buddhizmusban*<sup>55</sup> – is ez volt a témám. A harmadik könyvem, a *Kis találkozó a vallásokkal*<sup>56</sup> magyar nyelven került kiadásra.

Az utóbbi két évben hoztam meg a döntést, hogy visszatérek a szülőföldemre. Jelenleg Rév-Komáromban élek, ahol gyakran meglátogatnak a családtagjaim, a gyerekeim és a kedves régi barátaim, akikkel elbeszélgetünk. Mostanában rendszeresen látogat Kiss Nándi, a régi jó barát, Szabó Iván és Szőcs Feri barátom, akivel együtt jártam iskolába.

Így visszatekintve, elmondhatom, hogy az életem nem volt unalmas. Tele volt fordulatokkal, eléggé kalandos volt, de szerencsés vagyok, mert jó barátaim vannak, és amikor bajba kerültem, vagy szükségem volt rá, ezek a barátok kiálltak mellettem. Ilyen jó barát Molnár János, aki segített nekem, amikor Svájcból szerettem volna hazaköltözni, segített megszervezni az utat. Ott van még Erdélyi Géza, akivel a mai napig tartom a kapcsolatot, Szabó Iván docens, pszichológus és Kiss Nándi a gimnáziumból. Mikor csak szükségem van autóra, sofőrre, jön Nándi. A gimnázium óta tart a barátság Nagy János szobrászművésszel, ő is sokat segített. Amikor hosszabb időre külföldre kellett utaznom, a feleségével, Nórival vigyáztak a gyerekekre. És ott van még Koncsol László íróbarátom, aki a könyvek kiadásánál is segített. Ezek a barátságok nem egy évre szóltak.

A gyermekeim esetében nincs értelme azt latolgatni, hogy mi lett volna, ha nem megyünk külföldre. Nehéz megmondani, hogy nyertek-e, vagy veszítettek. Nem követtek a lelkészi hivatásban, Levente fiam östörténész, lányom, Tünde titkárnő. Nem tudom, hogy alakult volna, ha itt maradunk, de azt tudom, hogy abban a rendszerben nekünk nem sok esélyünk lett volna. Ki tudta előre, hogy néhány év múlva jön Gorbacsov, és nem sokkal később lehull a vasfüggöny? Az előtte eltelt pár évet meg kellett volna sínyleniük a gyerekeknek is, mert államellenesnek számítottunk, és mert lelkész gyerekei voltak.

Leventének nem volt könnyű, mert ő olyan korban került ki, amelyik a legkevésbé alkalmas az újrakezdéshez. 12 évesen már félig kész ember, és már nincsen visszaút, mint egy kisebb gyerekénél. A második feleségem gyerekei 5-6 évesen kerültek ki, az olyan gyerek agyát egy-kettőre át lehet programozni. Őbelőlük svájciak lettek, Levente korában az már lehetetlen volt. Ő úgy érezte magát akkor, mint a partra vetett hal vagy a kivágott fa. Már visszaút nem volt, halnak kellett maradni, de meg kellett tanulni halként a szárazon élni, ami egyrészt azt jelentette, hogy

alkalmazkodni kellett az ottani viszonyokhoz, meg kellett tanulni egy idegen nyelvet, amin boldogulhat, másrészt viszont ügyelni kellett arra, hogy a saját anyanyelvét ne felejtse el az ember, sőt azt, amit 12 éves fejjel már megtanult, azt tovább fejlessze. A családban magyarul beszéltünk, de az nem lett volna elegendő. Gyerekfejjel rájött arra, hogy ez mennyire fontos, és rengeteget olvasott magyarul. Akkor még nem lehetett a Duna TV-t fogni, most már az az érdekes, hogy Svájcban naponta több magyar szót hall, mint bármi más nyelvet. Állandóan be van kapcsolva a Duna TV, ha otthon van, de akkor ez nem így volt, csak a rádiót lehetett hallgatni. Utólag is meg szeretném köszönni Czirfusz Gábor barátom gyerekeinek, Czirfusz Attilának és Czirfusz Gertinek, hogy a '80-as évek elején rengeteg magyar folyóiratot küldtek ki nekünk, a Ludas Matytól kezdve a Nők Lapjáig, és Levente főleg azokat olvasta. Mindegy, milyen témájú cikkek voltak, minden témába bele tudott olvasni, és az fontos volt ahhoz, hogy a szókincsét minden irányban gyarapítsa. A családi körben való beszélgetés nem lett volna elegendő ahhoz, hogy kibővítse a szókincsét.

Most már félig-meddig hazájának tekinti Svájcot, de saját bevallása szerint úgy igazából nincs már sehol sem otthon. Ez egy kicsit durván hangzik, de az ő számára ez inkább nyereség, mert az ő élete a folyamatos tanulás. Az identitása megvan, akárhová veti őt a sors, ő magyar, azt nem kell bizonygatni, mert számára az magától értetődő és kemény alapokon áll. Azt az alapot semmi sem tudja már alóla kirántani, de se itt, se ott nincs otthon. Vannak bizonyos dolgok, amik itt otthonosabbak számára, más dolgokhoz viszont már ott szokott hozzá, itt is vannak barátai, az én ismerőseimmel is jól kijön... annyi sok tényező van, amelyek egymást kölcsönösen kiegészítik. Ami ott nem jó, az talán itt jobb, és fordítva, de ahogy ő mondja, ezt a sorsot ő senkinek sem kívánja.

Tünde most már 35 éve lakik Svájcban, és Svájcot most már a hazájának tekinti, szeret ott élni. Ott érzi magát otthon, ott vannak a barátai, ott van a társa, a munkahelye, és most már a német is olyan, mintha az anyanyelve lenne. A német az a nyelv, amelyen a legjobban ki tudja magát fejezni. Azon a nyelven tanult, a barátaival és a munkahelyén is németül beszél. Időnként meglátogat Komáromban, és akkor van lehetősége a magyar nyelvet gyakorolni. Ő a magyar nyelvet nagyon jól megérti, csak a szókincsé nem olyan bő, mivel azon a szinten van, mint tízévesen, amikor itt hagytuk az országot, mert neki nem volt lehetősége fejleszteni a magyar

nyelvtudását. A német nyelvet használta naponta, ezért azt beszéli magasabb szinten.

Most a nyári időszakban visszatértem egy kedves régi hobbimhoz, a kenuzáshoz. Fiatalkoromban Szabó Ivánnal és Kiss Nándival szoktunk kenuzni, most Nándival járunk a Vág folyóra egy felfújható kenuval, de a nyár folyamán a gyerekeimmel, Tündével és Leventével is kenuztunk. Egyszer majd jó lenne tervezni egy hosszabb lesiklást a Dunán Dunamocsig, és remélem, hogy Isten ad még annyi erőt és időt, hogy ezt a célokat meg tudom valósítani.

Amikor így utólag visszatekintek az életemre, biztos, hogy vannak dolgok, amelyeket másképp csinálnék, de általában az irányvonalat, amit követtem, azt most is elfogadom. Ha újra pályát választanék, nem biztos, hogy lelkeszként tevékenykednék, de azt tudom, hogy teológiát tanulnék. Hogy elhagynám-e az országot még egyszer, arra nehéz választ adni. A körülményektől függne, hogy emigrálnék-e vagy sem, de ha nem lenne muszáj, nem mennék el. A kommunizmus olyan szélsőséges körülmény volt, ami ellen nem volt más védekezési lehetőség, csak elmenekülni, idehaza azzal megbirkózni nem lehetett. Ha nem kommunizmus lett volna, akkor valószínűleg itthon maradok. Én a kommunizmus elől mentem el.

Hosszú ideig éltem Svájcban, de nem tekintettem a hazámnak. Jól éreztem magam ott a nyugati világban, de hazámnak a Felvidéket érzem. Az ember hazája az, ahol született. Ezért is tértem vissza.

## Jegyzetek

<sup>1</sup> **Kelemen Kálmán** (1907-1993): református lelkész. 1907-ben született Komáromban. Elemi iskoláit és középiskolai tanulmányait Komáromban végezte. 1931-ben fejezte be teológiai tanulmányait a losonci Teológiai Szemináriumban. A második lelkészképesítő vizsga után (Pápan) Balogh Elemér bocsátotta ki a lelkészi szolgálatba. Segédlelkészi éveit Hanván (1919-1930) és Komáromban (1930-1935) töltötte. 1935-1938 között lelkész, majd 1941-1948 között Nemesócsa megválasztott lelkésze lett. A háború után a családjával együtt kitelepítették, és segédlelkésszé minősítették vissza. Segédlelkész volt Kunbaján (1948), 1948-1949 között Alcsúton, 1949-ben Bánhidán. 1950. március 19-től a nyugdíjazásáig Alcsúton volt lelkész. 1993-ban Bicskén hunyt el. (Forrás: Kulcsár Sz. Zsuzsanna: *Adalékok Nemesócsa történetéhez* (Vámbéry Polgári Társulás, 2014), I. kötet 4. fejezet 107. oldal, 9. fejezet 184-185. oldal).

<sup>2</sup> Dunamocs Párkány és Komárom között, a Duna bal partján fekszik, Süttővel szemben. Déli határát (mely egyben az államhatár is) a **Duna** alkotja, Dunamocccsal szemben, már Süttő területén található a *Mocsi-sziget*.

<sup>3</sup> A trianoni békeszerződésig Dunamocs Esztergom vármegye Párkányi járásához tartozott. Az első bécsi döntést követően (1938-ban) a község visszakerült Magyarországhoz. A második világháború során 45 besorozott dunamocsi fiatal vesztette életét, és a koncentrációs táborba hurcolt 44 – zsidóságuk miatt vagy politikai okokból deportált – lakos közül 38-an pusztultak el. A faluban lezajlott harci cselekményekben 19 falubeli vesztette életét, az elhurcolt leventék közül ketten nem tértek haza. Dunamocs súlyos károkat szenvedett a háború utolsó hónapjaiban, amikor a front több alkalommal is áthaladt rajta. Ekkor pusztult el többek között az érseki kúria, a temetői nagykereszt, a református templom tornya és Nepomuki Szent János szobra is. A legsúlyosabb harcok a református temető környékén zajlottak, számos sírkövön még ma is láthatóak a becsapódási nyomok. (Forrás: Böszörményi János: *Dunamocs évszázadai*, Madách kiadó, Pozsony, 1990.)

<sup>4</sup> 1944 nyarán – a normandiai partraszállás után – az európai hadszíntéren a bombatámadások elsődleges célja a német hadsereg üzemanyag utánpótlását jelentő olajcsapok elzárása lett. Ennek keretében kezdte meg a szövetséges légierő a magyar kőolajmezők és kőolaj feldolgozó üzemek bombázását. Június 13-ára virradó éjjel és másnap délelőtt brit bombázók jelentek meg Almásfüzitő egén, hogy nyolcvan tonna bombát szórjanak az olajfinomítóra. A június 30-i almásfüzitői bombázáskor a Duna túlsó partján lévő felvidéki községekben (például Dunaradványban, Zsitvaton) pusztítottak inkább a bombák, nem az ipari létesítményekben. Augusztus 9-én ismét bombázás célpontja lett az almásfüzitői olajfinomító. (Forrás: Pataky Iván - Rozsos László - Sárhidi Gyula: *Légi háború Magyarország felett I-II.*, Zrínyi kiadó, 1992.)

<sup>5</sup> Kellér Dezső, Harmath Imre, Buday Dénes *Sonja* c. operettjében (1937) elhangzó dal.

<sup>6</sup> A **leventeszervezetek** a katonai előképzés legfontosabb szervezetei voltak Magyarországon, melyeket a trianoni békeszerződés katonai korlátozásainak kijátszására a leventeszervezeteket a testnevelésről alkotott 1921. évi LIII. törvény alapján szervezték meg. Eleinte a 12–21 év közötti, rendszerint iskolából kimaradt fiúk katonai előképzését és nemzeti szellemű nevelését szolgálták; a testnevelés mellett jelentős hangsúlyt fektettek a fegyelemre és a valláserkölcsi nevelésre is. Az irányítást később, fokozatosan a Honvédelmi Minisztérium vette át. A nyilas hatalomátvételt követően a leventéket is harcra vetették, közülük sokan meghaltak, hadifogságba kerültek, vagy a nyugatra vonuló hadsereggel Nyugat-Európába kerültek. A leventeszervezeteket 1945-ben rendelettel feloszlatták, országos parancsnokát, Bély Alajos vezérezredest előbb halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. (Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente\\_\(int%C3%A9zm%C3%A9ny\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Levente_(int%C3%A9zm%C3%A9ny)))

<sup>7</sup> **Cseh-Morva Protektorátus**. Josef Tiso 1938. március 14-én kiáltotta ki a Csehszlovákiától független – valójában Hitlert kiszolgáló – szlovák államot, másnap pedig a német hadsereg komoly ellenállás nélkül megszállta a müncheni egyezményben már megcsonkított, „maradék” Csehországot és a morva területeket. Hitler a következő napon, 1944. március 16-án kikiáltotta a Cseh-Morva Protektorátust, és Hácha, cseh elnök mellé egy berlini helytartót rendelt (elsőnek Konstantin von Neurath egykori külügyminisztert). Csehszlovákia ezután egészen a második világháború végéig a kettészakítottság állapotban maradt: a cseh és morva részen kialakított protektorátus nyersanyagával és munkaerejével a náci hadigépezetet kellett szolgálnia, Szlovákiában pedig Tiso vezetésével egy nevében független bábállam jött létre. (Forrás: [http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato\\_verzio/1939\\_marcius\\_15\\_csehszlovakia\\_osszeomlasa/](http://www.rubicon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/1939_marcius_15_csehszlovakia_osszeomlasa/))

<sup>8</sup> **Kitelepítések, belső telepítések (1945-1949):** A második világháború után a szlovákiai magyar kisebbséget sújtó kitelepítések és belső telepítések jogi alapját az 1940–1946 között Edvard Beneš köztársasági elnök által a londoni emigrációban, majd Prágában aláírt jogszabályok, az ún. Beneš dekrétumok jelentették. Az összesen 144 dekrétumot az ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlés 1946-ban visszamenőleges hatállyal emelte törvényerőre. A dekrétumok külön csoportjába tartoztak a szláv nemzetállam megteremtését biztosító, a köztársaság német és magyar lakosságát kollektíven háborús bűnösnek nyilvánító és diszkrimináló, s ennek alapján őket az állampolgárságuktól, valamint ingó és ingatlan vagyonuktól is megfosztó, az ország elhagyására kötelező elnöki rendeletek. A 27/1945 és 28/1945 rendelet a belső telepítések feltételeit szabta meg – ennek értelmében a (kollektíven) bűnös német és magyar személyek elkobzott vagyonába szláv (szlovák, cseh, ruszin) kérelmezőket ültettek –, a 33/1945, a német és a magyar nemzetiségű polgárok teljes jogfosztását, a csehszlovák állampolgárságuk elvételét rendelte el, és a 108/1946, a német és magyar nemzetiségűek teljes ingó és ingatlan vagyonának elkobzásáról rendelkezett.

Az 1945–1948 között végrehajtott belső telepítések olyan, az egész államot érintő, a szláv nemzetállam megteremtését szolgáló folyamatot szolgálták, amely „visszahelyezi a szláv elemet a tőle közel ezer esztendeje elvett területekre”. A telepítéseket a belügyminisztérium mellett létesített országos bizottság irányította. Végrehajtói Szlovákiában a Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal és a Szlovák Telepítési Hivatal volt. A magyarlakta járásokat érintő belső telepítésben résztvevő szlovákokat a hivatalok több csoportba osztották: speciális, a földbirtokokra települőktől bizonyos fokig elkülönülő, a központi költségvetésből fizetett állami alkalmazottak, valamint a szabad foglalkozásúak csoportjába, akiket zömmel a kiűzött, ill. kitelepített magyarok vagyonába ültettek. A földműves belső telepések – akiket hivatalosan is kolonistáknak neveztek – egyik csoportját az 1919-es földreform alapján a dél-szlovákiai magyar nagybirtokokra betelepített, 1938-ban azonban onnan önként vagy kényszer hatására eltávozott morva és cseh kolonisták alkották. A belső telepések következő csoportját a Hadügyminisztérium és a Belügyi Megbízotti Hivatal által szervezett, irányított és anyagiakkal is támogatott partizánok alkották. 1948 tavaszáig Nyugat- és Közép-Szlovákia magyarlakta településeire 1640 partizán család költözött be, s 16 ezer hektár földet vett át a hozzájuk tartozó lakóházakkal, gazdasági épületekkel s ezek élő és holt felszerelésével. A belső telepések csoportjába tartoztak a cseh országrészekbe kényszerközmunkára elhurcolt magyarok vagyonába ültetett bizalmiak is. Közülük a betelepítési övezet 16 járásának 257 településére 2767 családot telepítettek be. A Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal 1949. jan. 28-án kiadott összegezése szerint a belső telepítések 260 magyar többségű települést érintettek, ahol 1811 házba 5011 család, 23 027 személy költözött be, s egyben átvett 44 822 hektár földet. Ezen kívül a betelepítési övezetben lakó 12 274 szlovák családnak is kiutaltak 706 házat és 26 786 hektár földet, s így a belső telepések és a helybeli szlovákok 71 608 hektár termőföld tulajdonosai lettek. A belső telepítések jelentősen hozzájárultak Szlovákia etnikai viszonyainak megváltoztatásához.

1946-ban a csehszlovák és a magyar kormány lakosságcsere-egyezményt írt alá, melynek értelmében a két ország áttelepítés révén kívánta rendezni a második világháború után ismételen felmerülő kisebbségi kérdést. A tervek szerint annyi magyart költöztettek volna ki Csehszlovákiából, ahány magyarországi szlovák kinyilvánította távozási szándékát. Az áttelepítés első hulláma 1947. decemberéig tartott, majd 1948. tavaszától – számos megskatálással – 1949. nyaráig további transzportok kelttek át a csehszlovák-magyar határon. Prága egyáltalán nem törekedett a kvóta betartására: annak ellenére, hogy mindössze 60 000 szlovák jelezte áttelepülési szándékát, a határ túloldalán több mint 76 000 embert kényszerítettek otthonuk elhagyására. A lakosságcsere gyakran többgenerációs együttélést szakított meg, hosszú barátságokat cserélt fel gyűlöletre, miközben a terv látszólagos haszonélvezője, a csehszlovák kormány sem érte el célját, ugyanis a homogén nemzetállam ábrándját így sem tudta megvalósítani.

A dunamocsi lakosság deportálása csehországi kényszermunkára 1947. január 31-én kezdődött. 69 személy került Žatec és Postoloprty vidékére. A Magyarországra való áttelepítés 1948. október 28-án kezdődött, Fertőrákosra nyolc, Rajkára 9 családot telepítettek.

(Források: <http://adatbank.sk/lexikon/benes-dekretumok/>, <http://adatbank.sk/lexikon/belso-telepitesek/>, [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946\\_februar\\_27\\_a\\_csehszlovak\\_magyar\\_lakossagcsere\\_egyezmény\\_alá\\_írása/](http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946_februar_27_a_csehszlovak_magyar_lakossagcsere_egyezmény_alá_írása/), Böszörményi János: Dunamocsvi évszázadai, Madách kiadó, Pozsony, 1990.)

<sup>9</sup> Az 1965-ös dunai árvíz súlyos károkat okozott Dunamocson, mintegy 100 ház pusztult el a faluban. A Duna június 14-én törte át a gátat és június 17-én érte el a legmagasabb vízállást (801 cm). Az árvíz során 105 ház teljesen elpusztult, 107 pedig kisebb-nagyobb mértékben megrongálódott. (Forrás: Böszörményi János: Dunamocsvi évszázadai, Madách kiadó, Pozsony, 1990.)

<sup>10</sup> A csehszlovákiai magyar iskolák sorsa már a II. világháború befejezése előtt megpecsételődött. Az 1943-ban, a Szovjetunióban alakult Szlovák Nemzeti Tanács 1944/6. számú rendeletével kimondta a magyar és a német nyelvű iskolák feloszlását, kivéve azokat a népiskolákat, amelyek 1938. október 6. előtt is léteztek. Az 1945. április 5-én kihirdetett kassai kormányprogram a német és magyar kisebbség iskoláit kivétel nélkül bezárta. Dél-Szlovákia falvainak és városainak többségében 1944 ősztől 1947 szeptemberéig szünetelt a tanítás. 1948. nov. 11-én született határozat a magyar nyelvű oktatás megszervezéséről. A következő tanévtől néhány szlovák iskolában magyar osztályokat nyitottak, a magyar iskolákat azonban csak az 1960-as évek végére, a 70-es évek elejére sikerült szakképzett pedagógusokkal ellátni. (Forrás: <http://adatbank.sk/lexikon/kozoktatás-19451989/>)

<sup>11</sup> **Koncsol László** (sz. 1936): szerkesztő, kritikus, helytörténész, író, költő. Református lelkészcsaládban született. Komáromban érettségizett, majd a Comenius Egyetem Bölcsész Karán magyar-szlovák szakon végzett. 1963–1966-ban a Szlovákiai Szépirodalmi Kiadó, 1966–1974-ben az Irodalmi Szemle szerkesztője. 1975–1985 között szabadfoglalkozású író, 1999-től a Pro Patria Honismereti Szövetség elnöke. 2001–2003-ban a Szlovákiai Magyar Írók Társasága elnöke. 2002–2005-ben a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház világi főgondnoka. A Csallóközi Kiskönyvtár sorozat elindítója és felelős szerkesztője. (Forrás: <http://www.hirek.sk/kultura/20110530123958/75-eves-Koncsol-Laszlo.html>)

<sup>12</sup> **Nagy János** (sz. 1935): szobrászművész. Képzőművészeti tanulmányait a pozsonyi Képzőművészeti Főiskolán végezte (1954-1961). 1966-ig Besztercebányán, majd 1970-ig a nyitrai Tanárképző Főiskolán tanított. Alkotóműhelyeit gyakran változtatta: Komáromban (1965-1972), Helenbán (1972-1981), Almáson (1981-1984), majd 1984 óta Hetényben él. Tagja volt a Csehszlovákiai Magyar Képzőművészeti Társaságnak (1990-1995), majd a Szlovákiai Magyar Képzőművészeti Társaság elnöki tisztét töltötte be. Kapcsolódott művészeti csoportosulásokhoz, köztük Európa 24, Hungária 24, majd az Ősiség és Modernség nevezetű csoportokhoz. Tanárai és az iskola hatására művészetének kezdeteit realista és neoklasszicista szemlélet határozta meg. Ezt hamar felváltotta egy dinamikus, expresszívebb kifejezőmód. Fejlődése során megpróbálta a nagyobb mértékű stilizációt és absztrahálást is, de mindvégig a figuratív szobrászat híve maradt és visszatért régibb korszakaihoz. Behatóan tanulmányozta a keleti kultúrákat, keresve bennük mind az európai, mind a magyar kultúra eredetét. Ez vezette el később művészetét a prehellenisztikus kultúrából táplálkozó nagy modernekhez, Picassóhoz, Henry Moore-hoz. Térplasztikáit főleg fában alkotta meg, modellált alkotásai bronzba öntve vagy rézlemez domborítással és hegesztéssel kaptak végső formát. Köztéri munkáival főleg a szlovákiai magyarság történelmének és kultúrájának állított emlékműveket. Alkotói munkásságának legkiemelkedőbb része plakett- és éremművészete, melyet éveken át a FIDEM kiállításain mutatott be. (Forrás: <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/nagy-janos-892>)

<sup>13</sup> **Erdélyi Géza** (sz. 1937): református lelkész, püspök. 1958-ban teológiát végzett a prágai Comenius Egyetemen, majd a zsinati iroda sajtóelőadója lett. A prágai Károly Egyetemen 1975-ben művészettörténész diplomát szerzett. 1988-ban teológiából doktorált, 1989-ben megvédte habilitációs munkáját. 1992 és 1996 között a Károly Egyetem Teológiai Fakultásán és Komáromban a Calvin J. Teológiai Akadémián, majd pedig a Selye J. Egyetemen gyakorlati teológiát adott elő. 1996. májusában a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinata püspökké választotta. 2009 óta tiszteletbeli és nyugalmazott püspök. (Forrás: [http://archiv.evangelikus.hu/lapszemle\\_2009-2011/doberdo-peldaja-2013-erdelyi-geza-nyugalmazott-puspoek-a-bekeben-valo-epitkezesi-szorgalmazza/?searchterm=None](http://archiv.evangelikus.hu/lapszemle_2009-2011/doberdo-peldaja-2013-erdelyi-geza-nyugalmazott-puspoek-a-bekeben-valo-epitkezesi-szorgalmazza/?searchterm=None))

<sup>14</sup> **Nagy Béla** (sz. 1930): református lelkész. Elemi iskoláit szülőfalujában, Perbetén végezte. A Pázmány Péter Gimnáziumba járt Érsekújvárbán két évig, utána 150 társával együtt elvitték levetének Németországba. Mikor hazakerült, kezdődtek a kitelepítések. A rokonaival Magyarországra költözött. A győni református gimnáziumban érettségizett. Később visszatért szülőfalujába. Mivel édesapja nem írta alá a szövetkezetesítést, két fiával együtt kényszermunkára hurcolták a csehországi karvinai, holubínai bányába, majd a cseh hadsereg bányájába. 29 hónapot dolgozott kényszermunkán. 1954-ben felvették a prágai teológiára. Rimaszombatban volt püspöki segédlelkész Varga Imre mellett (1950-1960), majd Pozsonyban a Kálvinista Szemle sajtóreferense és Maťašík esperes segédlelkésze lett. 1964. október végén került Bátorkeszire, ahol 1966-ban iktatták be hivatalába. 36 évi szolgálat után vonult nyugdíjba. Jelenleg szülőfalujában, Perbetén él. (Forrás: Nagy Béla személyes információi)

<sup>15</sup> **Novitzky Béla** (sz. 1933): matematikus, politikus. Egyetemi tanulmányait matematika szakon végezte a Prágai Károly Egyetem Természettudományi Karán. A természettudományok doktora, a természettudományok kandidátusa. A bársonyos forradalom (1989) után aktív szerepet vállalt a csehszlovák, később szlovák politikai

életben. A csehszlovák Nemzetgyűlés, később a Magyar Kereszténydemokrata Párt képviselője volt. Tagja volt az alakuló Magyar Néppártnak. (Forrás: [https://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%A9la\\_Novitzky](https://cs.wikipedia.org/wiki/B%C3%A9la_Novitzky))

<sup>16</sup> **Molnár János** 1938. január 16-án született Garammikolán. A családot a háború után kitelepítették Csehországba. Elemi iskoláit ott végezte cseh nyelven, majd a hazaköltözés után a Párkányi Gimnáziumban érettségizett. Teológiai tanulmányait 1958-1963 között végezte a prágai Comenius Egyetem Evangélikus Teológiai Karán. Ezzel párhuzamosan 1961-1963 között a prágai Károly Egyetem Bölcsész Karán, majd pedig 1965-1968 között a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsész Karán szemiotológia és arabisztika szakot végzett. 1973-ban doktori címet szerzett arab filozófia szakból. A '60-as években mint lelkész szolgált, később mint tudományos munkatárs a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban működött, ahol a keleti és judaista gyűjteményt dolgozta fel és a szakelődője volt a nyelvtudománynak, az irodalomnak és a teológiának. Hét évet a Közel-Keleten dolgozott, mint kutató és a munka mellett az iszlámot és az arabisztikát tanulmányozta. 1992-1995 között a prágai Károly Egyetem Teológiai Karán és a pozsonyi Comenius Egyetem Evangélikus Hittudományi Karán tanított, mint vallástudományi szakasszisztens. 1994-től bekapcsolódott a komáromi Calvin J. Teológiai Akadémia oktatói tevékenységébe, ahol a Vallástudományi és filozófiatörténeti tanszék vezetője lett. 1997-től dékánná választották. Miután a Calvin J. Teológiai Akadémia 2004-ben betagozódott az újonnan alakult Selye János Egyetembe, a tanszékvezetői funkciót a mai napig ott tölti be. 2004-2013 között a Selye J. Egyetem Református Teológiai Karának dékánja volt, 2013-tól pedig a tudományért és oktatásért felelős dékánhelyettese. (Forrás: CJTA archívum)

<sup>17</sup> **Hromadka, Lukl Josef** (1889-1969): cseh protestáns (előbb lutheránus, majd evangélikus) filozófus, teológus. Bécsben, Bázelen, Heidelbergben, Aberdeenben és Prágában tanult. 1920-tól a prágai egyetem Protestáns Teológiai Karának (1950-től Comenius Evangélikus Hittudományi Kar) tanára volt. A fasizmus elől az Egyesült Államokba menekült, a princetoni egyetemen tanított „dialektikus teológiát”, de a második világháború után visszaköltözött Prágába. Az Egyházak Világtanácsa csehszlovákiai szervezetének tagja és az 1958-ban megalapított Keresztény Békekonferencia elnöke volt. Célja volt, hogy az általuk vezetett mozgalom (KBK) a lehető legnagyobb mértékig integrálódjon a világ kereszténységébe, kedvező visszhangra talált a Csehszlovák Kommunista Párt Dubcek vezette antisztálinista vezetőinek körében. Az 1968-as „Prágai Tavasz” beváltani látszott Hromadka reményét, ám a szovjet invázió után a Keresztény Békekonferenciát erőszakkal „normalizálták”. Amikor legközvetlenebb munkatársa, Jaroslav Ondra – aki a Keresztény Békekonferencia főtitkáráként formába öntötte Hromadka prófétikus és naiv álmait – lemondott, Hromadka, szolidaritása kifejezésékként nyugdíjba vonult. (Források: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef\\_Lukl\\_Hrom%C3%A1dka](http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Lukl_Hrom%C3%A1dka); Paul Oestreicher: Jaroslav Ondra; *The Guardian*, 2000. 05. 2.)

<sup>18</sup> **Csémy Lajos László** (sz. 1923.): egyháztörténész, református lelkész, egyetemi tanár. Komáromban a bencés gimnáziumban érettségizett (1942), teológiai tanulmányait Pápán és Pozsonyban (1942–1947), majd Prágában végezte (1947–1948). Kassán és Ekelen volt lelképásztor, 1954-től a prágai Károly Egyetem Comenius Teológiai Karának, 1990–1993 között a prágai Károly Egyetem Evangélikus Teológiai Karának tanára, 1994-től a komáromi Kálvin János Teológiai Akadémia tanszékvezetője volt. Egyháztörténeti tanulmányai magyar, cseh és német nyelven jelentek meg. (Forrás: <http://adatbank.sk/lexikon/csemy-lajos-laszlo>)

<sup>19</sup> **A dialektikus teológia** német, illetve svájci területen kelt életre a 20. század közepén. Meghatározó alakja Karl Barth (1886-1968) református lelkész volt, aki nagy hatást gyakorolt a magyarországi protestáns teológiai gondolkodásra is. A dialektikus teológia jeles művelői voltak még Emil Brunner és Eduard Thurneysen. Barth élesen bírálta a teológiai liberalizmust, elutasította az ún. szubjektívizmust, és megpróbált új utakat keresni a teológiában. Kétségtelen pozitívuma volt, hogy „újra felfedezte” a reformátorokat, különösen Kálvint. Barth „harcostársa”, a mártírhalált halt evangélikus Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), a Hitvalló Egyház kiemelkedő személyisége szintén a dialektikus teológia elkötelezett híve volt. Barth-tal szemben ő a vallástörténelmi jelenségnek tartotta. A kettejük által kijelölt úton haladva jutottak el tanítványaik a vallásos radikalizmusig.

A dialektikus teológiából „nőtte ki magát” később a radikális teológia és a reménység teológiája. A barthi és a bonhoefferi iskola követői közül egyre többen kezdték hirdetni, hogy Istenről nem lehet beszélni, mert Ő igazából már nincs is közöttünk, csupán megteremtette a világot, amely ettől fogva magától működik. Mások egyenesen azt vallották, hogy Isten halott, és nincs értelme beszélni a „magasabb valóságról” (William Hamilton, Thomas Alitzer, John A.T. Robinson). Ezen az úton haladva jutottak el oda, amit Rudolf Bultmann (1884-1976) úgy fogalmazott meg, hogy a Biblia üzenetét „mítosztalanítani” kell, hogy az evangélium eredeti jelentése jelenjen meg előttünk. Hasonló módon gondolkodott a másik nagy liberális teológus, Albert

Schweitzer is (1875-1965). Szerintük „a teológia feladata az akadályok és botránykövek elhárítása a modern ember útjából.” A reménység teológiájának ma is élő reprezentánsa Jürgen Moltmann (1926-), tübingeni teológiai tanár, az ökumenizmus lelkes pártfogója. Moltmann Ernst Bloch utópista gondolatait kísérte meg összekapcsolni a jövőbe vetett reménnyel és várakozással. Istenről, mint „barátjáról” beszél, szerinte az egyháznak harcolnia kell az emberi jogokért, a békéért, a környezetvédelemért... (Forrás: [http://www.confessio.eoldal.hu/cikkek/a-20\\_-szazad-egyhazi-es-vallasi-elete.html](http://www.confessio.eoldal.hu/cikkek/a-20_-szazad-egyhazi-es-vallasi-elete.html))

<sup>20</sup> **Bič, Miroslav** (1910–2004): cseh evangélikus lelkész, teológiai tanár. Jelentős őszösvetséges teológus volt, a Cseh Evangélikus Testvéregyház lelkipásztora, egyetemi oktató, teológiai művek szerzője és szerkesztője. Evangélikus teológiát tanult Prágában, Marburgban és Montpellierben. Tanulmányait 1936-ban fejezte be és még abban az évben teológiai doktorátust szerzett, majd lelkipásztor lett Praha-Vinohrady és Domažlice-n. 1940-1945 között az antifasiszta ellenállásban való részvétele miatt Buchenwaldban és Dachauban volt koncentrációs táborban. Közvetlenül a második világháború után a Csehszlovák Huszita Evangélikus Teológiai Karon tevékenykedett, ahol 1946-ban docensnek nevezték ki, majd 1948-ban professzornak. Tiszteletbeli doktorátust 1966-ban kapott Montpellierből. A Comenius Evangélikus Teológiai Kar megalakulása után (1950) az őszösvetségi tudományok professzora lett a bibliatudományok tanszékén. 1977-ben politikai okokból a kulturális miniszter megfosztotta professzori kinevezésétől, és nyugdíjazták. 1961-1984-ben a Biblia cseh ökumenikus fordítására létrejött bizottságot vezette. (Források: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Milo%C5%A1\\_Bi%C4%8D](http://cs.wikipedia.org/wiki/Milo%C5%A1_Bi%C4%8D), <http://www.databazeknih.cz/autori/milos-bic-9789>, <http://www.etf.cuni.cz/sbornik-75-let/bic.html>, <http://web.etf.cuni.cz/ETF-90.html>)

<sup>21</sup> **Souček, Josef Bohumil** (1902-1972): cseh teológus, a Csehtestvér Egyház lelkésze, a Csehszlovák Huszita Evangélikus Hittudományi Kar újszövevényi tanszékének professzora, a prágai Comenius Evangélikus Teológiai Kar dékánja, az ökumenikus Biblia fordításának kezdeményezője. 1921-ben érettségizett a prágai Akadémiai gimnáziumban. A prágai Károly Egyetemen teológiát és történelmet tanult, 1923-1925 között Bazelban, Párizsban és Aberdeenben tanult. 1926-1930-ban lelkészként tevékenykedett, 1930-1945 között a Csehtestvér Egyház Zsinati Tanácsának titkára volt. 1930-ban megszerezte a teológiai doktor címet és 1933-ban habilitált újszövevényi tudományokból. 1945-ben professzorrá nevezték ki. A Comenius Evangélikus Teológiai Karon három választási cikluson keresztül dékánhelyettes volt, 1966-1970 között pedig dékánválasztották. 1961-ben kezdeményezője volt a Biblia cseh ökumenikus fordításának és egészen a haláláig vezette az újszövevényi csoportot. 1960-ban az Aberdeeni Egyetemen, 1969-ben a Bázeli Egyetemen kapott tiszteletbeli doktorátust. 2000-ben a szolgálataiért in memoriam megkapta a legmagasabb állami kitüntetést. (Forrás: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef\\_Bohumil\\_Sou%C4%8Dek](http://cs.wikipedia.org/wiki/Josef_Bohumil_Sou%C4%8Dek))

<sup>22</sup> **Bartoš, Michálek František** (1889-1972): cseh történész, levéltáros, főiskolai tanár. Tanulmányait Turnovban, Mladá Boleslavban, a prágai Károly Egyetemen és Freiburgban végezte. 1912-ben megvédte doktori disszertációját. 1914-1917 között a Nemzeti Múzeum asszisztenseként dolgozott, 1915-1931 között egy prágai középiskolában tanított. 1922-ben habilitált a Csehtestvér Egyetem Evangélikus Hittudományi Karán, ahol 1960-ig, a nyugdíjba vonulásáig egyháztörténetet tanított. Fő kutatási területe a reformáció és a huszita mozgalom volt. (Forrás: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek\\_Mich%C3%A1lek\\_Barto%C5%A1](http://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Mich%C3%A1lek_Barto%C5%A1))

<sup>23</sup> **Jeschke, B. Josef** (1902-1977): evangélikus lelkész, teológiai tanár. 1927-1931 között segédlelkész és lelkész volt Hořicében, majd Poděbrady-ban szolgált lelkészként 1931-1964 között. 1948-tól docens, majd 1950-1972 között a Csehtestvér és Comenius Egyetemek Evangélikus Teológiai Karán a gyakorlati teológiai tanszék professzora. Kezdetben szisztematika teológiával foglalkozott, később a poimenika és homiletika mellett az ekkleziológiának szentelt nagy figyelmet. Az elméleti tudását sikeresen ötvözte a lelkészi gyakorlata tapasztalataival. (Forrás: <http://web.etf.cuni.cz/ETF-90.html>)

<sup>24</sup> **Molnár, Amedeo** (1923-1990): cseh teológus, főiskolai tanár és történész. Világhírű tanulmányokat írt a cseh és európai reformációról és a középkori eretnekségről. Polihisztorként kutatója és ismerője volt a patrisztika, a valdensek, Husz és a husziták valamint a Cseh testvérek teológiai fejlődésének. A cseh és morva protektorátusban született, kitűnően beszélt németül, ugyanis az édesapja Bécsből származott. 1942-ben érettségizett és az iskola befejezése után 1942-1945 között részt vett a Csehtestvér Evangélikus Egyház zsinati tanácsa által szervezett teológiai kurzuson. A cseh főiskolák a háború alatt be voltak zárva. 1944-1945 között segédlelkészként működött. Csehszlovákia felszabadulása után 1945-ben Prágában beiratkozott a Hittudományi Karra és egyidejűleg a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karára is. 1945-1946 között a francia Strassbourgban tanult. 1947-ben a Csehtestvér Egyetem Teológiai Karának asszisztense lett, majd 1948-ban megvédte doktori disszertációját. Ugyanebben az évben Strassbourgban is doktorátust szerzett. 1949-ben

habilitált egyháztörténetből. 1950-ben a történelmi szimbolika docense lett a Comenius Evangélikus Hittudományi Karon ahol 1962-től 1990-ig az egyháztörténeti tanszék professzora volt. 1964-től a római Facolta Valdense di Teologia professzora volt. Ezzel egyidőben 1982-1990 között egyháztörténetet és dogmatörténetet tanított a prágai Csehszlovák Huszita Hittudományi Karon is. 1967-ben megkapta a honoris causa címet Párizsban. A Comenius Egyetemen folyamatosan dékáni, illetve dékánhelyettesi funkciót töltött be 1989-ig. (Forrás: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Amedeo\\_Moln%C3%A1r](http://cs.wikipedia.org/wiki/Amedeo_Moln%C3%A1r))

<sup>25</sup> **Csehtestvér Egyház:** A cseh-morva reformációs törekvések már a 14. században elkezdődtek, majd pedig rendkívüli hatást nyert ez a spirituális mozgás Husz János közismert munkásságában. Véres háborúk után létrejött a cseh nemzeti egyház, amit a két szín alatti úrvacsorai gyakorlat következtében utraquista névvel illettek. Ebből vált ki a radikálisabb elveket valló „testvérek közössége”, amely nem csatlakozott a lutheri vagy kálvini reformációs irányhoz, de nyitott volt mindkét reformatori tanítás iránt. A két cseh-morva felekezet közösen dolgozta ki az 1575-ben megjelent hitvallást (Confessio Bohemica), majd erre építkezve 1609-ben egy egyháztestben egyesültek, felvéve az elszórt lutheránus és református közösségeket is. Ezután is többnyire cseh- vagy cseh-morva testvérek néven emlegették őket. II. Rudolftól vallásszabadságot nyertek, amit azonban 1620-ban, a fehérhegyi csata után elvesztettek. Egy 1624-ben kiadott rendelet szerint a hitvallásukhoz hű protestáns lelkészeknek és közösségeknek menekülniük kellett. A Rákóczi-család pártfogása hosszú távon érvényesült a diaszpórában élő cseh-morva testvérek közösségeinek megmaradásában. I. Rákóczi György fejedelem, felesége Lorántffy Zsuzsanna, majd a Habsburgok ellen többször zászlót bontó Bethlen Gábor is erősen támogatta a cseh-morva protestánsokat, akiknek papjai közül számosan kaptak menedéket Erdélyben. Cseh-morva menekült csoportok folyamatosan érkeztek a 17. század első felében Rákóczi magyarországi birtokaira, ahol jelentős kedvezményekkel kaptak letelepedési lehetőséget, lelkészeik, tanítóik képzésében támogatást. A cseh-morva diákok rendszeres tanulói voltak a gyulafehérvári, váradi és pataki református kollégiumoknak.

A cseh-morva atyafiak közül, akik csak II. József türelmi rendelete (1781) után térhettek vissza hazájukba, sokan a diaszpórában töltött másfél század alatt is megőrizték nemzeti-vallási azonosságtudatukat és nyelvüket. Zárt közösségekben éltek, egyes csoportjaik egészen Miskolcig és környékéig, a Tiszáninnyi Református Egyházkerület területére lehúzódtak, ezért 1781 után ennek a kerületnek az irányításával a pataki és debreceni diákok lettek a cseh protestáns egyház újjáépítői, mely nagy munkába a Tiszán-innyi cseh-morva közösségek is tevékenyen bekapcsolódtak. A 18-19. század fordulóján a Csehtestvér Egyház megsegítésére újabb magyar lelkészek érkeztek Csehországba. A cseh és morva énekes- és imakönyvekben a mai napig megtalálható munkásságuk eredménye, amely a cseh protestantizmus újjászületésének is alapjául szolgált. (Források: Dienes Dénes: I. Rákóczi György és a cseh-morva atyafiak; [http://www.patakarchiv.hu/wa\\_files/cseh-morva.pdf](http://www.patakarchiv.hu/wa_files/cseh-morva.pdf), <http://reformata.cz/udvozoljuk>)

<sup>26</sup> **Heller, Jan** (1925-2008): cseh vallástudós, Biblia-kutató, protestáns teológus, főiskolai oktató volt. Jelentős fordítói tevékenységet végzett héber és föníciai nyelvből. Tanult a Prágai Egyetemen (1945-1948) és Bázelen (1947-1948). 1948-1951 között a Csehtestvér Evangélikus Egyház segédlelkésze volt Hořovicén. 1950-1992 között a prágai Comenius Egyetem Hittudományi Karán, később mint emeritus professzor működött a Károly Egyetem Katolikus Teológiai Karán is. Kezdetben a héber nyelv lektora volt, majd a vallástudomány docense és az Újszövetségi tudományok professzora volt. 1966-1968 között vendég előadó volt a Humboldt Egyetemen és a berlini Egyházi Főiskolán. Tagja volt a Cseh Bibliafordító Bizottságnak. Elkészítették a Biblia cseh ökumenikus fordítását. Megalkotta a vallások ún. rezponzív elméletét. Foglalkozott az „etikai törés” problémájával. 1990-ben ő lett a Vallásokat Tanulmányozó Cseh Társaság (ČSSN) első elnöke. Forrás: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan\\_Heller](http://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Heller))

<sup>27</sup> **Smolík, Josef** (1922-2009): cseh protestáns lelkész, teológiai tanár, dékán. A második világháború alatt titkos szemináriumokban kezdte teológiai tanulmányait, majd 1945 után a prágai Comenius Protestáns Teológiai Karon, Hromádka tanítványaként végzett. 1950-ben doktorált. Pardubicében, majd 1962-1966 között a prágai Salvator templomban végzett lelkészi szolgálatot. 1950-től a Comenius Protestáns Teológiai Kar gyakorlati teológia tanszékének docense lett. 1978-1994 között öt cikluson keresztül töltötte be a Comenius Teológiai Kar (később Károly Egyetem Református Teológiai Kar) dékáni posztját. A pozsonyi és a budapesti Teológiai Akadémián díszdoktorrá avatták. 1980-1981-ben az Erlangeni Egyetem vendégprofesszora volt. Tagja volt többek között az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának és a Faith and Order Bizottságnak. (Forrás: [http://www.etf.cuni.cz/zezivota/umrti\\_JSmolik/english.html](http://www.etf.cuni.cz/zezivota/umrti_JSmolik/english.html))

<sup>28</sup> **Turnský, Štefan** (1915-1973): pályini, majd 1949-1951 között pozsonyi lelkész. 1947-től a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház élén álló – az állami hatóságok támogatását élvező – Szervezőbizottság

(Organizačný výbor) jegyzője volt. 1952-től Prágában a Csehtestvér Egyház teológiai fakultásán folyó református lelkészképzés keretében rendszeres teológiát adott elő. (Források: <http://reformatusokklubja.network.hu/blog/reformatusok-klubja-klub-hirei/szlovakiai-reformatus-keresztyen-egyhazi>, <http://adatbank.sk/kronologia-cimke/turnsky-stefan/>, Peres Imre: A pozsonyi református gyülekezet története; [http://www.refblava.szm.com/pdf/A\\_gyulekezet\\_tortenete.pdf](http://www.refblava.szm.com/pdf/A_gyulekezet_tortenete.pdf))

<sup>29</sup> **Lochman, Jan Milič** (1922-2004): cseh evangélikus lelkész, teológus. Prágában, St. Andrews-ban és Bazelben tanult teológiát. Cladnoi segédlelkészi szolgálatát követően 1950-től a prágai egyetem Comenius Protestáns Teológiai Karán tanított rendszeres teológiát és vallásfilozófiát. 1968-ban, Csehszlovákia szovjet megszállását követően előbb New Yorkban, majd nyugdíjba vonulásáig a bázeli egyetemen tanított rendszeres teológiát. Az 1980-as években a bázeli egyetem rektora volt. 1968-1975 között tagja volt az Egyházak Világtanácsa központi és végrehajtó bizottságának.

(Forrás: [http://warc.jalb.de/warcajsp/side.jsp?news\\_id=186&part\\_id=0&navi=6](http://warc.jalb.de/warcajsp/side.jsp?news_id=186&part_id=0&navi=6))

<sup>30</sup> **Brož, Luděk** (1922-2003): cseh protestáns teológus, a Comenius Protestáns Teológiai Kar professzora, 1988-1990 között dékánja. 1941-től – Csehszlovákia német megszállásának éveiben – a Zsinati Tanács által szervezett illegális tanfolyamokon vett részt, ezzel egyidejűleg diakónusként és hittanárként szolgált Prágában. 1945-1949 között a prágai Csehtestvér Egyetem Evangélikus Teológiai Karán és a Strasbourgi Egyetemen végezte teológiai tanulmányait. 1961-ben a Comenius Protestáns Teológiai Karon doktorált. 1972-től a Comenius Evangélikus Teológiai Kar Rendszeres Teológia Tanszékének docense, 1976-tól megbízott tanszékvezetője, 1988-tól nyugdíjba vonulásáig a Kar dékánja volt. Tanári tevékenysége mellett íróként, szerkesztőként, kiadóként és újságíróként is ismertté vált. Kutatási területe a hermeneutika, nyelvészet, logika és szemantika volt. Tevékenységének számottevő részét képezte az ökumenikus munka, különösen az egykori gyarmati országokban. Az afrikai kontinensen végzett ökumenikus tevékenységének elismeréseként 1986-ban a svájci Université de Genève díszdoktorává avatta.

(Források: [http://cs.wikipedia.org/wiki/Lud%C4%9Bk\\_Bro%C5%BE\\_\(teolog\)](http://cs.wikipedia.org/wiki/Lud%C4%9Bk_Bro%C5%BE_(teolog)), <http://web.etf.cuni.cz/ETF-90.html>)

<sup>31</sup> **Opočenský, Milan** (1931-2007): cseh evangélikus teológus, filozófus. Teológiai tanulmányait 1955-ben fejezte be, 1965-ben doktorált. 1973-tól a prágai egyetem Comenius Protestáns Teológiai Karának (1990-től a Károly Egyetem Protestáns Teológiai Karának) etika professzora volt. 1967-1973 között Genfben élt, a Keresztény Diákok Világszövetségének európai titkára volt. 1958-tól részt a Prágai Keresztény Békekonferencia munkájában. 1989-2000 között a Református Világszövetség (WARC) főtitkára volt. (Forrás: [http://warc.jalb.de/warcajsp/side.jsp?news\\_id=1468&part\\_id=0&navi=6](http://warc.jalb.de/warcajsp/side.jsp?news_id=1468&part_id=0&navi=6))

<sup>32</sup> **Polák Josef**: A Huszita Csehszlovák Evangélikus Hittudományi kar tanára 1952-1968 között. (Forrás: <https://www.htf.cuni.cz/HTF-30.html>)

<sup>33</sup> Liptay Lothar: A keresztyénység viszonya más vallásokhoz. (Kalligram Kiadó, Pozsony, 2003.)

<sup>34</sup> **Ifjú Szívek Magyar Művészegyüttes** az egyik legismertebb szlovákiai magyar néptáncegyüttes. 1955-ben alakult. A csoport ma Ifjú Szívek Táncszínház néven magas szinten mutatja be a Kárpát-medencei (elsősorban magyar) néptáncművészetet Szlovákián, és a Kárpát-medencén kívül (például Ausztráliában, az Egyesült Államokban, Japánban, Svájcban, Svédországban) és belül egyaránt. A színházi produkciók mellett az együttes aktívan közreműködik néhány országos rendezvény szervezésében és lebonyolításában. Tevékenysége kiterjed a múlt században gyűjtött archív tánc- és zenei felvételek dokumentálására, rendszerezésére és hozzáférhetővé tételére, valamint a hazai néptánc oktatás megerősítésére. A társulat székhelye, 2000-től hivatásos együttesként működik. (Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Ifju%C3%BA\\_Sz%C3%ADvek](http://hu.wikipedia.org/wiki/Ifju%C3%BA_Sz%C3%ADvek))

<sup>35</sup> **Nagy Sándor** (1907- 1963): református lelkész. Hodosban (Vydrany) született 1907-ben. Segédlelkészként szolgált Nyitrán (1933-1934), Búcsón (1934), adminisztrátorként Ógyallán (1934) és megválasztott lelkészként Ógyallán (1934-1963). Amikor elhunyt 1963-ban, a Gyalla-Bagotai-Érsekújvári református keresztyén egyház búcsúzott tőle, mint esperestől és lelkipásztortól. (Forrás: a SZRKE Zsinati levéltára)

<sup>36</sup> **Mat'ašík, Andrej** (1918-1980): szlovák református lelkész. 1944-1948 között Lucskán szolgált, 1954-1980 között a pozsonyi református gyülekezet lelkipásztora volt. 1945-46-ban a Szlovák Nemzeti Tanács (a szlovák

parlament) demokrata párti képviselője volt. A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház gyakorlatilag megbénult a háború után. Bár elsősorban magyar nemzetiségű hívek alkották, élén hivatalosan tiszta szlovák vezetőség (Szervező Bizottság) állt. 1945-1949 között Ján Tomašula kassai lelkész, a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház lelkészi elnöke mellett Andrej Maťašík a szenior lelkészi (lelkészi alelnöki) posztot töltötte be. 1949-ben megválasztották a Szervező Bizottság titkárává. Az egyházszervezet változásával szenior lelkészből püspök-helyettesé választották, és ezt a hivatalát (1953-tól Varga Imre püspök mellett) haláláig, 1980-ig betöltötte. 1951-1952 és 1954-1968 között a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház *Kálvinista Szemle* című hivatalos lapjának felelős szerkesztője volt. (Források: Jan Pešek: A protestáns egyházak Szlovákiában 1945–1989 között. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után* (szerk. Balogh Margit). MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2008., <http://adatbank.sk/kronologiak/a-csehszlovakiai-magyarsag-torteneti-kronologiaja-1944-1992>)

<sup>37</sup> **Varga Imre:** (1905 - 1980): református püspök. Teológiát Losoncon és Halléban tanulta. 1929-től Munkácson missziói segédlelkész, 1930-tól püspöki káplán. 1931-től haláláig rimaszombati lelkipásztor. 1932-1938 között a losonci Teológiai Szemináriumban az újtestamentumi tárgyakat adta elő. Fokozatosan beépül a politikai életbe is, 1938-ban fogadja a bevonuló magyar hadsereget. Felszólal a zsidók elhurcolása ellen, de mentett partizánokat is, a bevonuló szovjetek pedig a város polgármesterének teszik meg. A népbíróság később megdorgálja, ami akkoriban egyet jelentett a felmentő ítélettel. 1953-tól a Szlovákiai Református Egyház püspöke. Tisztségét 27 éven keresztül tölti be, egészen 1980. december 10-én bekövetkezett haláláig. A prágai Comenius Fakultás 1955-ben díszdoktorává avatta. A Református Világszövetségnek két cikluson át volt az alelnöke. (Források: <http://reformata.sk/mutat/emlekkiallitas-nyilt-varga-imre-egykori-puspok-eletebol/>, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16433.htm> )

<sup>38</sup> **Tiszai Nagy Menyhért** (1944-2012): református lelkész, író, költő. Iskoláit Királyhelmeceen, Nagykaposon és a prágai Comenius Egyetem Evangélikus Hittudományi Karán végezte. Kisgéresen volt református lelkész. Alapító tagja volt a Ticce Bodrogekői és Ung-vidéki Alkotóművészeti Társulásának. Később Aranyosapátiban létrehozta alkotóműhelyét, amely a Kárpát-medence magyar festőművészeinek és képzőművészeinek adott otthont. Vers és prózaíró volt, kitűnően muzsikált. (Forrás: <http://ujsoz.com/napilap/kultura/2012/09/18/elhunyt-tiszai-nagy-menyhert>)

<sup>39</sup> **Pándy Bertalan:** református lelkész, esperes, egyházi író. 1926. május 15-én született Pólyánban. Az elemi iskoláit szülőfalujában, a középiskolát Királyhelmeceen, Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon végezte. 1944 őszén a Szovjetunióba hurcolták, ahonnan 3 évi fogság után került haza. 1949-ben érettségizett Sárospatakon a Református Gimnáziumban. Prágában a Károly Egyetem Teológiai Karán tanult, amely egy időben a Comenius nevet vette fel. Lelkipásztori szolgálatát Kistárkányban és a környékén kezdte, majd Legenyén és környékén folytatta. 1957-től csicseri lelkipásztor volt. 1968-ban a HEKS svájci egyházi segélyszervezettől ösztöndíjat kapott és Bernben folytatta tanulmányait, a teológia és az orvosi kar által közösen szervezett előadásokat hallgatta. Berni tanulmányi ideje alatt elfogadta a Bern-melletti Kirchlindach-i gyülekezet kérését és szolgálatot vállalt a megüresedett gyülekezetükben. 1985-1996-ig az Eperjesi, majd az Ungi Egyházmegye esperese volt. Az 1992-ben nyílt Kassai Katechetikai Szemináriumban a vallástörténeti és öszövetségi tanszéken tartott előadásokat. Könyvei nagyjából részben megjelentek szlovák fordításban is. Maga is könyveket fordított német nyelvből. Önéletrajza *Meggyújtott gyertya. Egy felvidéki lelkipásztor életútja az idők viharában* címmel jelent meg (Pozsony; Madách-Posonium, 2003.) (Források: <http://www.vkapusany.sk/sk/o-meste/vyznamne-osobnosti/znami-ludia/35-pandy-bertalan>)

<sup>40</sup> **Szakál Attila** (1940-2001): református lelkész, esperes. Az alapiskolát szülőfalujában, az Ung megyei Kistráskán, majd Vajánban végezte. A komáromi Magyar Tannyelvű Gimnáziumban folytatta középiskolai tanulmányait, ahol 1958-ban érettségizett. A prágai Comenius Egyetemen 1963-ban sikeresen megvédte a szakdolgozatát és szerzett lelkészi oklevelet. Teológiai tanulmányai után Lévára került és Szabó Antal püspökhelyettes mellett szolgált segédlelkészként. A kápláni évek után a Mokcsakerész-Mogyorós gyülekezetekben szolgált nyolc éven keresztül. Ezt követően 1973-ban Zselizre került, ahol 27 esztendőn át hat leányegyház társulásában volt a gyülekezet lelkipásztor. 1988-ban a Barsi Református Egyházmegye esperesévé választották. Ebben a tisztségében 1996-ig maradt. 2001. november 27-én hunyt el. (Révész Tibor zselizi lelkipásztor és Szakál Attila családjának információi)

<sup>41</sup> **Lejkó Zoltán:** református lelkész. 1934-ben született Ladmócon (Ladmovce). Esperesi segédlelkész volt Legenyén (Luhňa) 1961-1967 között. 1967-től volt megválasztott lelkész. 2003. november 30-án ment véglegesen nyugdíjba. (Forrás: A SZRKE levéltára)

<sup>42</sup> **Orémus György:** református lelkész. 1936-ban Magyarbödön született. 1942. júniusától Szepsiben laktak, mert az édesapja ott volt református lelkész 1970-ig. A teológiai tanulmányait 1956-ban kezdte meg Prágában, és 1961-ben fejezte be. Püspöki segédlelkész volt Rimaszombatban, szolgálati éveit Ógyallán és Érsekújvárbán (1965) töltötte. 1966-ban megnősült, és ugyanebben az évben a balogiványi gyülekezetben, valamint a hozzátartozó cakói gyülekezetben kezdte meg a szolgálatait. 1968-ban iktatták be, és egészen a nyugdíjazásáig itt szolgált. Időközben hosszabb-rövidebb idejeig 18 gyülekezetben szolgált a gömri egyházmegyében. Volt egyházmegyei lelkészi főjegyző, zsinati ill. zsinati tanácsstag. 2010-ben 44 szolgálati év után vonult nyugdíjba. (Orémus Zoltán református lelkész információi alapján)

<sup>43</sup> **Hamar István** (1917-1973): református lelkész. Kismányán (Malá Maňa) született. Segédlelkészként szolgált Ímelyen (1939-1940), Tápiószelén (1939), Zsigárdon (1940-1941), Bakonyszentkirályon (1941), Alsóörsön (1941-1942), Veszprémben (1942-1943). Helyettes lelkész volt Balatonalmádiban (1942), Szentantalfán (1942), Vágfarkasdon (1943-1947). Megválasztott lelkész volt Kisújfalun (Nová Vieska) 1949-től haláláig. (Forrás: A SZRKE levéltára)

<sup>44</sup> **Bacsikai Béla** (1935-1980): festőművész. 1953-ban a füleki gyárban sajátította el a műlakatos és öntőmester szakmát. 1955-1962 között a pozsonyi Képzőművészeti Főiskolán tanult festészetet. Munkássága elején Szabó Gyula, később a nagy posztimpreszionisták (Paul Cézanne, Maurice Vlaminck, André Derain) hatása alatt állt. Saját világa a 70-es évek elején bontakozott ki. 1965-től haláláig szülőföldje különböző falvaiban élt (Perse, Egyházasbást, Guszona). Hű volt pátriájához, a gömri-nógrádi dombok-völgyek világához és embereihez. A 70-es évektől ihletője a guszonai táj volt. Bár sok olajfestményt festett, és rajzolt, grafikával is foglalkozott, legkiválóbb alkotásai az akvarelljei. (Forrás: <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/bacsikai-bela-312>)

<sup>45</sup> **Horváth Zsigmond** (1914-1993): református lelkész, püspök. A Léva melletti Bori községben született. Teológiai tanulmányait a losonci Teológiai Szemináriumban fejezte be 1938-ban. Segédlelkészként szolgált 1941-ig Hontgyarmaton, Vágfarkasdon, Vámosladányban és Búcsón. A hontgyarmati gyülekezet választotta meg lelkészül 1941-ben, ahol 1948-ig szolgált. A búcsi gyülekezet odaadó és szeretetre méltó lelkipásztora volt 1949-1972-ig. Szlovákiában az első gyülekezet volt, amelyik emléket állított a második világháborúban elesett búcsi fiataloknak /leventéknek/. A Délnyitrai Egyházmegye esperese volt 1964-től 1971-ig. A komáromi gyülekezet 1973-ban választotta meg lelkipásztorául s itt szolgált egészen haláláig. 1972-ben első püspökhelyettesé választották, ThDr.h.c. Varga Imre püspök elhunytá után a püspöki teendőket látta el egészen az új választásokig. Tekintettel széles teológiai látókörére és egyéni adottságaira Komáromban 1984. május 4-én a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Zsinata püspökké választotta. A megválasztott püspök a közgyűlés és a komáromi gyülekezet színe előtt letette a hivatalos esküt. Lelkipásztori szolgálata alatt a komáromi templomon több nagyobb javítást végeztek el. A 46 évi lelkipásztori és a komáromi gyülekezetben 16 évi szolgálat után életének 79. évében hunyt el. Horváth Zsigmond püspököt szülőfaluja temetőjében, Boriban helyezték örök nyugalomra. (Forrás: *Kis Tükör*, 2014, Cséplő Bálint mérnök, a komáromi gyülekezet gondnokának írása alapján)

<sup>46</sup> **Haffer, Günther** (sz. 1945): református lelkész. Hermannstadtban (Nagyszeben) született, 1978-ban emigrált Németországba családjával együtt. 1979-ben érkezett Svájcba, ahol 2011-ig szolgált lelkészként Glashüttenben majd Hüswilben. Jelenleg nyugdíjasként Spanyolországban él, de időszakonként meg vállal lelkészi szolgálatot Svájcban. (Liptai Levente információi alapján)

<sup>47</sup> **rétoromán nyelv:** a Svájc keleti felében (ez a rómaiak által Rhaetiának nevezett vidék), Észak-Olaszországban, valamint Északkelet-Olaszország Friuli régiójában beszélt nyelvek összefoglaló elnevezése. Ezeket az egymással közeli rokonságban álló, de nyelvtörténetileg elkülönült galloromán dialektusokat mára kevesebb mint egymillióan használják; legtöbben (közel 800 ezren) a friuli nyelvjárást. Három sztenderdizált változata van – a friuli, a ladin és a romans –, melyek további aldialektusokra oszlanak. A rétoromán nyelv megnevezést újabban gyakran csak a Svájcban beszélt sztenderdizált nyelvváltozatra, a romans nyelvre értik. A romans nyelv – a francia, a német és az olasz mellett – Svájc negyedik hivatalos nyelve. (Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9torom%C3%A1n\\_dialektusok](https://hu.wikipedia.org/wiki/R%C3%A9torom%C3%A1n_dialektusok))

<sup>48</sup> **Widmer, Paul** (sz. 1931): református lelkész. Eredeti szakmája francia szakos tanár. Teológiai tanulmányai után Roggwilban volt lelkész. (Liptai Levente információi alapján)

<sup>49</sup> Az 1520-as évek elején függetlenné vált svájci kantonok városaiban a protestantizmusnak sajátos változata alakult ki. Ennek élén Huldreich Zwingli, a református egyház szülőatyja, zürichi prédikátor állt. Zwingli jómódú paraszt családból származott. Fiatalon került a humanisták, elsősorban Rotterdami Erasmus hatása alá.

Miután papi pályára lépett szoros kapcsolatot tartott Zürich és Bazel humanista köreivel és haladó gondolkodású polgárságával. Bár eleinte Luther hatása alá került, hamarosan eltávolodott a lutheri eszméktől. Ebben minden bizonyára szerepet játszott vérmérséklete is, amely merőben ellentéte volt Lutherének. Zwinglit, ezt a szenvedélyes svájci hazafit, egykori tábori lelkészt a derűs optimizmus jellemezte. Reformációjának racionális és kritikai szelleme az erasmusi humanizmusban gyökeredzett. Mélyen áthatotta a svájci környezetre jellemző rend és fegyelem iránti vonzódás, valamint a közösségi érzés. Programjának fontos eleme volt a katolicizmus minden olyan megnyilvánulási formájának az eltörlése, ami nem volt kimutatható közvetlenül a Szentírásban. Zwingli nevéhez fűződik a „prófétálások”, azaz az igehirdetések bevezetése. Ezek olyan nyilvános szemináriumok voltak, amelyeken a világiak és a papok közösen tanulmányozták és értelmezték a Szentírást. A zürichi városi székesegyház papjaként rendszeresen hirdette reformációs hitvallását. Tanításai elsősorban a városi polgárok és a környező falvak parasztjainak körében lettek népszerűek. A zwingliánus hitvallást a kanton valamennyi lakója számára kötelezővé tették, és szigorúan ellenőrizték a vallási szabályok betartását. Ezzel egy időben betiltották az uzsorakamatot, a zsoldos katonáskodást, valamint elrendelték, hogy a dézsmát ne a római kúria kapja, hanem azt a továbbiakban a lelkészek fenntartására kell fordítani. A városi tanácsból csaknem teljesen kiszorították a patríciusokat és nemeseket, helyükre haladó gondolkodású városi polgárok kerültek.

Lutherrel ellentétben az úrvacsora Zwinglinél pusztá szimbólummá, megemlékezési szertartássá lényegült. A lutheri nézetekkel való ellentétes vélemény a politikai feszültségek fokozódásával komoly veszedelmet jelentett a protestantizmus számára. Ennek feloldására 1521-ben történt kísérlet. Melancton rábeszélte Luthert, hogy Marburgban találkozzon Zwinglivel az ellentétek elsimítására. Luther azonban dühösen krétát ragadott és a tárgyalóasztalra fölfirkantotta: „Ez az én testem”. Ezzel jelezve, nem kíván engedni abból a nézetéből, miszerint a misén elhangzó mondat: „Ez az én testem” Krisztus valóságos jelenlétét is takarja. A tárgyalás ezzel kudarcba fulladt.

1531-ben a kappelni csatában a Zwingli tanait követők megütköztek a katolikus őskantonok seregével. Az ütközetben az őskantonok győztek, maga Zwingli is elesett a harcban. Ezt követően Zwingli tanainak hirdetését betiltották a svájci kantonok területén. Zwingli tanai azonban nem semmisültek meg. Művét Zürichben Heinrich Bullinger, Genfben pedig Jean Calvin, azaz Kálvin János folytatta. (Forrás: Topor István: Huldreich Zwingli és a svájci reformáció. <http://korok.webnode.hu/products/topor-istvan-a-svajci-reformacio1/>)

<sup>50</sup> A két világháború között körülbelül 800 ezer német élt Romániában. A többnyire evangélikus szászok ősei a mai Luxemburg és Belgium területéről több mint 800 éve jöttek Erdélybe, a katolikus svábokat a 18. században Mária Terézia telepítette a Bánságba. A második világháború idején Antonescu megállapodott Hitlerrel abban, hogy a romániai németeket a Wehrmacht sorozza be: a túlélők közül sokan nem tértek haza. A Romániában maradtakat a kollektív bűnösség elve alapján a kommunisták Szibériába deportálták, vagy kényszerlakhelyre üzték. Így már az 1950-es évekre megfeleződött a romániai németek száma. Ezt követte a Ceausescu-féle emberkereskedelem: az 1970-es évek végéig mintegy 225 ezer romániai német vándorolt ki az NSZK-ba, akiknek a szabadságáért a német állam fejpénzt fizetett. Csaknem 210 ezer romániai német kitelepedési engedélyének megszerzése Günther Hüscher ügyvéd érdeme, aki személyesen alkudozott értük a román titkosszolgálattal, a Securitatéval. Az NSZK eleinte 1800 márkát fizetett minden háziasszonyért, kiskorúért, képesítés nélküli személyért, 5500-at minden egyetemistáért és csaknem 11 ezer márkát minden felsőfokú végzettségű kivándorlóért. 1970 után képesítéstől függetlenül mindenkiért 8000 márkát fizetettek. Ehhez még hozzáadódottak a Ceausescunak küldött ajándékok.

(Forrás: [http://hvg.hu/vilag/20130428\\_Nemetek\\_Romania\\_kivandorlas](http://hvg.hu/vilag/20130428_Nemetek_Romania_kivandorlas))

<sup>51</sup> **Görözdí Miklós id.** (1931-2012): református lelkész, a komáromi egyházmegye esperese. 1958-1959-ben Rimaszombatban volt püspöki káplán, de közben beszolgált a zsiói egyházközséget is. 1960-tól 1980-ig adminisztrátor lelkész volt Ekecsen. Lelkipásztori szolgálatát Nagygéresen (1980-1990), Patason (1990) és Dunaszerdahelyen (1991-2002) végezte. (Forrás: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház zsinati levéltára.)

<sup>52</sup> **Szabó Iván** (sz. 1933): pszichológus, egyetemi oktató. Szülővárosában, Komáromban érettségizett (1953), a pozsonyi Comenius Egyetem BTK-án szerzett pszichológusi oklevelet (1961), 1971-ben lett a szociológiai tudomány kandidátusa. 1961–1966-ban Érsekújvárott volt pszichológus, 1966–1971-ben az Szlovák Tudományos Akadémia pozsonyi Pszichológiai Kutatóintézetének munkatársaként dolgozott, majd 1972-től a nyitrai Pedagógiai Főiskola oktatója lett. Kutatási területe a pszichológia és a pedagógia kapcsolata. Számos egyetemi jegyzetet és tudományos közleményt publikált; ismeretterjesztéssel is foglalkozott. (Forrás: <http://adatbank.sk/lexikon/szabo-ivan/>)

---

<sup>53</sup> **Tőkés László** (sz. 1952): református lelkész, püspök, Európa Parlament képviselő. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben végezte (1971-1975). 1984-ig Brassóban, majd Désen volt segédlelkész. Az állami és egyházi hatóságokkal szembeni ellenállása, egyházi és kisebbségi természetű kritikai munkássága miatt törvénytelenül kizárták a papság köréből. 1984-től 25 hónapig munkanélküli volt. 1986-ben Temesváron lett segédlelkész, majd rendes lelkész. Az egyházi állapotokat és a romániai falurombolást bíráló megnyilatkozásaiért folyamatosan zaklatták. 1989-ben az állami és egyházi hatóságok pert indítottak ellene, megfosztották szónokétől, és a szilágysáugi Menyő községbe száműzték. Az erőszakos kilakoltatás ellenében védelmére kelt hívek és a hozzájuk csatlakozó temesváriak megmozdulása robbantotta ki a romániai forradalmat 1990 decemberében. 1991-2009 között a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöki, valamint a Romániai Református Egyház Zsinatának társelnöki tisztét töltötte be. 1990-től 2004-ig az RMDSZ tiszteletbeli elnöke volt, 1996-ban a Magyarok Világszövetsége tiszteletbeli elnökévé választották. 2003-tól az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. (Forrás: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4756/>)

<sup>54</sup> **A keresztyénség viszonya más vallásokhoz.** Eredetileg cseh nyelven jelent meg, majd 2003-ban szlovákul, 2005-ben pedig magyarul. A pozsonyi Komenský Egyetem Evangélikus Hittudományi Kara megbízásból kiadta a Kalligram Könyvkiadó.

<sup>55</sup> **Az abszolútum odisszeája a buddhizmusban** magyarul, majd szlovák nyelven (Odysea Absolútna v Budhizme) is megjelent. A Kalligram Könyvkiadó és a Zsolnai Egyetem EDIS Könyvkiadója adta ki 2005-ben.

<sup>56</sup> **Kis találkozó a vallásokkal** 2005-ben jelent meg magyarul a szerző magánkiadásában a Madách Posonium gondozásában.